

**А. Ж. МЫРСАБЕКОВ АТЫНДАГЫ
ОШ ГУМАНИТАРДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК
ИНСТИТУТУНУН**

ЖАРЧЫСЫ

**«БҮТКҮЛ ДҮЙНӨЛҮК КӨЧМӨНДӨРДҮН (III)
ОЮНДАРЫ – ЭЛДЕРДИН ЖАНА АЛАРДЫН МАДАНИЯТЫНЫН
ЖАКЫНДАШУУСУ»**

аттуу эл аралык илимий-практикалык конференция

Атайын чыгарылыш

ВЕСТНИК

**ОШСКОГО ГУМАНИТАРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА ИМЕНИ А. Ж. МЫРСАБЕКОВА**

Специальный выпуск

Ош, 2018

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ ЖУРНАЛА

Зулуев Б. Б. - главный редактор, ректор Ошского гуманитарно-педагогического института, кандидат педагогических наук, профессор (педагогические науки);

Обдунов Э. А. - заместитель главного редактора, проректор по науке, кандидат географических наук, доцент, ОГПИ (географические науки);

Маткаримов Н. Т. - ответственный секретарь, редактор научного журнала «Вестник ОГПИ», кандидат социологических наук, доцент (социологические науки)

Члены Совета

- Мукасов С. М.** - доктор философских наук, профессор, член-корр. НАН КР (философия, история философия)
Асанканов А. А. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАН КР (исторические науки)
- Муратов А. Ж.** - доктор педагогических наук, профессор (педагогические науки)
Сакиева С. С. - доктор педагогических наук, профессор (педагогические науки)
Атакулова М. А. - доктор филологических наук, профессор ОГПИ (филологические науки)
Нурунбетов Б. А. - доктор исторических наук, профессор (исторические науки)
Момуналиев С. М. - доктор педагогических наук, профессор (педагогические науки)
Низамиев А. Г. - доктор географических наук, профессор (географические науки)
Раимбеков К. Т. - кандидат биологических наук, профессор, проректор по учебной работе, ОГПИ (биологические науки)
- Мадраимов С. М.** - кандидат педагогических наук, профессор, ОГПИ (высшая и прикладная математика)
Омуралиева Г. К. - кандидат биологических наук, профессор ОГПИ (биологические науки)
Субанов Т. Т. - кандидат экономических наук, доцент, ОГПИ (экономические науки)
Даминова И. Д. - кандидат педагогических наук, доцент, ОГПИ (педагогические науки)
Смадиярова З. А. - кандидат педагогических наук, доцент, ОГПИ (педагогические науки)
Байышова Г. Ж. - кандидат педагогических наук, доцент, ОГПИ (педагогические науки)
Абжалов Т. А. - кандидат философических наук, доцент, ОГПИ (социальная философия, история)
- Мондошев Ш. Н.** - кандидат педагогических наук, доцент, ОГПИ (педагогические науки)
Бабекоев А. У. - кандидат химических наук, профессор, ОГПИ (химические науки)

Учредитель:

Адрес редакции: Ошский гуманитарно-педагогический институт 714018, Кыргызстан, г. Ош, ул. Исанова, 73

Журнал зарегистрирован Тел.: (+996-3222) 4-35-67; 4-35-71

Министерством юстиции Факс: (+996-3222) 4-35-67

Кыргызской Республики E-mail: osh.ogpi@gmail.com

Рег. свидетельство №1527 от 15. 05. 2009 г.

МАЗМУНУ СОДЕРЖАНИЕ

Абдыразакова Н. Э. Особенности миграционной политики КР в условиях ЕАЭС.....	6
Абдыразакова М. О. РахмановаЭ. А. - Teaching English using Internet resources.....	11
Азизова Д. Ш. Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коомдук формалары (жамааттар, коомдук кеңештер, аксакалдар соту ж. б.).....	14
Азизова Д. Ш. Адаптация түшүнүгү, анын өзгөчөлүктөрү жана философиялык статусу.....	17
Авутова В. Дж. Экономикалык ын\г\д\г\ социалдык капиталдын ролу	21
Акматова Ч.А. Ата-бабалардын ырыны бала тарбиялоо маселелери.	24
Алипбек кызы Э. Преподавание английских идиом в старших классах.....	27
Амиракулова Н. Н Улуттук оюндар өзөгү «Манас» эпосунда.....	29
Асанова А. Р. Кыргыздын акыл оюну «Тогуз коргоолду» жандандыруу.....	34
Аскарова Г. М Кыргыз элиндеги кыз узатуу салтынын баалуулугу.....	38
Abdrashit kyzy A., Алиева Н. - British and American English: differences in grammatical level.....	42
Abdikarimova M. N. Akmalidin kyzy S. - The evolutionary development of English vocabulary	45
Abdikarimova M. N., Adilbekova A. The functional features of phraseological units ...	49
Айтиева Г.А. Кыргызстанда диний мектептердин билим берүүдөгү ээлеген орду.....	52
Айтиева Г.А., Айтиева М. Сулайман Тоо Ош шаарындагы зыярат кылуучу ыйык жер.....	55
Айтиева Г.А., Айтиева М. Кадамжай районундагы зыярат кылуучу ыйык жерлер.....	60
Акмалидин кызы Ш. Исторические изменения в лексическом строе английского языка.....	65
Бакирова Г.М. Подготовка управленческих кадров с учетом региональных особенностей.....	68
Белекова К. К., Алиева Э., Сайитмамат к Ж., Гапыров М. - Билим берүүдө заманбап маалыматтык системалардын жана технологиялардын колдонулушу.....	73
Белекова К. К., Абилазиз кызы М., Машрап кызы З., Раимжан кызы А. Чет тилин окутууд компьютердик технологиялардын ролу.....	76
Sayitmammat kyzy Zh., Гапуров М., Алиева Е. The role of English proverbs and sayings in teaching foreign language.....	80
Beleкова K. K., Shekenova B., Kudaiberdieva G. Chapter II English phraesological units with the meaning of colors.....	83
Бекназарова Ж.М. Сары- Челек биосфералык коругунун экосистемасына антропогендик к\ч\т\р\д\н тийгизген таасири.....	86
Бердикулова Ж. С., Кыргыз адабияты сабагында техникалык каражаттарды пайдалануу менен көрмө сабактарды уюштуруу.....	90
Бурканбек у. Д. Макал-лакаптар илимий изилд\г\т\р\д\н объекти катары.....	94
Бурканбек у. Д., Токтосунова З. Макал-лакаптардын колдонулушу жана к\ч\т\р\к\т\м\д\к \з\г\ч\т\л\к\т\р\.....	96
Долонова Г. Проблемы формирования экологического сознания школьников.....	100
Дыйканова Ш. А., Мурзапар уулу Н. Инсандын социалдашуусу жана ага таасир эт\ч\ социомаданий факторлор.	103
Дыйканова Ш. А., Мурзапар уулу Н. Инсандын психологиялык \з\г\ч\т\л\к\т\р\ жана анын социалдашууга тийгизген таасири.	108
Жороева А. Р. -Кыргыз, орус тилиндеги табышмактарда «Адам» концепти жана анын түрдүү ой жүгүртүүсүнүн берилиши.....	112
Жумабаева Д. С. Ж. Баласагындын “Куттуу билим” дастанындагы кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүн бекемд\г\н асыл идеялары.....	115
Закиров А., Садирова П. А. Психолого – педагогические особенности направленность личности младших школьников.	120
Зарипбек кызы А. Көчмөн элдердин бала чоңойтуудагы каада-салттары.	129
Изамаматов А., Каратаев У. Б. Взаимосвязь трудового и физического воспитания современных школьников: общая характеристика и средства реализации.....	134
Изамаматов А., Каратаев У. Б. Трудовое и физическое воспитание как ключевые составляющие процесса воспитания дисциплинированности ребенка.....	136
Иматали кызы А. Самостоятельная работа студентов ВУЗа: современное	

состояние и проблемы.....	139
Исраилов Т. М. К. Калбаев У. М., Гайипова А. Р. Проблемы учета расходов в частных медицинских учреждениях и пути их снижения.....	142
Караева Рахима Кадыркуловна Повышение языковой культуры учащихся через словарную работу.....	146
Калилова К. Ф., Акылбекова Г. Ш. The ways of developing speaking skills at the secondary school.....	149
Kudaiberdieva G. M., Akylbekova G. Sh. Observation in the process of teaching.....	152
Маматеминова Т. М., Улуу өсүмдүктөр жана алардын тийгизген таасирлери.....	156
Маткаримов Н. Т., Адилбек уулу Б. Технологии социальной работы с молодежью.....	159
Мадраимова Н. Non-verbal communication at the English lessons	161
Меёдибаева Н. М., Зарипова Д. Э. Финансы багыты боюнча адистерди даярдоодо товар жана анын түрлөрүн аныктоону үйрөтүү.....	169
Меёдибаева Н. М., Зарипова Д. Э. Товардын штрих кодунун мааниси.....	170
Мирзабадалова Д. Роль английского языка в условиях глобализации.....	173
Момунова А. Н. Понятие «Трудовая адаптация» в психолого-педагогических литературах.....	176
Момунова А. Н. Теория анализ проблемы трудовые адаптации мигрантов.....	178
Мондошов Ш. Н. Мугалимдердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн фразеологизмдердин негизинде калыптандыруу.....	181
Мондошов Ш. Н., Осмонов С. Ж. Көчмөн кыргыздар жана алардын отурукташуусу.....	185
Мурзабекова Ч. К. Сартбаева Н. Ж. Fairy tales in teaching English.	189
Осекова Т. К. Элдик оюндар-көчмөн калктын тарбия мектеби.....	192
Назаракунов Т. /. Идеи Ч. Айтматова об особом внимании в процессе формирования подрастающего поколения.....	196
Назаракунов Т. /. Анализ некоторых фразеологических единиц в произведении Ч.Айтматова на материале кыргызского, русского и английского языка.....	199
Назаракунов Ө. У., Кадыров А. А. Неблагополучные семьи как объект социально-психологической и педагогической деятельности.....	202
Нурматова К. У., Сулайманова Б. М. -Мекен таануу сабагында практикалык иштерди (тажрыйбаларды) жүргүзүүнү усулу.....	207
Осмонова М. А., Рахманова Э. А. Role playing as a means of motivation in teaching English. .	211
.....	
Рахманова Э. А., Осмонова М. А. - Effectiveness of using movies in teaching English.....	214
.....	
Садирова П. А. Оюн - балдар бакчасында негизги ишмердүүлүк катарында.....	217
Садыкжан к У., Гуламидин к Ф. Кыргыз элдик кол өнөрчүлөрүнүн мурастары – салттык педагогикалык маданияттын казынасы.....	223
Салижан к Н., Халдарбай к А. Логикалык басымды туура түшүрүү чечендик өнөрдүн негизги өбөлгөсү.....	225
Салижан к Н - Англис жана кыргыз тилиндеги интонация жана интонациялык топтордун салыштырма анализи.....	229
Сабырбек к Т. “Ылк таануу”, “Тилдик ылк таануу” аспекти жана алардын орто мектептерде тил үйрөтүү процессинде колдонулушу.....	233
Сатанбаева М. -Активизация самостоятельной работы студентов в учебном процессе модульно- рейтинговой системе в высших учебных заведениях.....	236
Сатыбалдиев М. М., Адинаев Ш. А. Простор поэзии и чистота великого языка.....	240
Сатыбалдиев М - Адинаев Ш – Учитель-ключевая фигура в учебно-воспитательном процессе.....	244
Сатыбалдыева Жазгул - Нетрадиционные формы проведения занятий иностранному языку в школе.....	247
Син Е. Е., Арынбаев Э. К. Проектный метод в школьном образовании.....	250
Сулайманова Б. Мекен таануу сабагында практикалык иштерди (тажрыйбаларды) жүргүзүүнү усулу.....	254
Таалайбек к А. -Кыргыздарда оозеки элдик чыгармачылыктын өзгөчөлүгү.....	258
Тагаева Д. А. – Орто мектепте стандарттуу эмес тенденциялар жана барабарсыздыктарды чыгаруунун ыкмаларын үйрөтүү.....	264
Тажибоева Э. У. –Кыргыз-Ата мамлекеттик улуттук жаратылыш паркынын бөлгөнүктөгү экологиялык абалы.....	267
Таштанбекова А. А. «Көздүн жоосун алган, Кыргызстандын эң кооз жерлери».....	271
Тешебаев Д. З. Основные проблемы и основы психопрофилактики сексуального насилия	

несовершеннолетних в современном Кыргызстане.....	276
Тешебаев Д. З. Психопрофилактика сексуального насилия детей в сети Интернет.....	280
Тынчтыкбек к Г. - Кыргыз элиндеги сөздүн кудурет күчү, анын тарбия берүүдөгү актуалдуулугу.....	274
Умурзакова Р. А. Нейронные сети в интеллектуальном анализе данных.....	286
Шаимкулов А. Проблема терроризма на Ближнем Востоке на современном этапе.....	290
Эргешова Б. "Айыл жергесиндеги социалдык өнүгүү көйгөйлөрү".....	293
Эргешова Б. Къчъ балдарын социалдык жактан коргоонун тарыхы жана абалы.....	297

Научная статья основана на проведенном аналитическом исследовании миграционных процессов. Несмотря на активную позицию Кыргызской Республики в ЕАЭС, происходящие процессы миграционной политики в странах данного Союза не в полной мере отвечают вызовам современности.

Ключевые слова: *Кыргызстан, международная миграция, внешняя трудовая миграция, трудовые мигранты, занятость населения, ЕАЭС, договор о Союзе, / миграционная политика, / миграционный процесс. /*

Актуальность выбранной темы, несомненно, вызывает большой интерес общественности с учетом происходящих перемен в экономической сфере страны в условиях глобализации. Как показывает практика, в настоящее время идет процесс переделамировых интересов между развитыми державами, появились экономические, военные и геополитические союзы по созданию различных международных институтов. К такому интеграционному союзу относится и ЕАЭС - союз пяти государств бывших республик СССР.

Для Кыргызстана проблемы, возникшие в условиях интеграции имеют особое значение, так как наша страна, имея экономику, развивающуюся малыми шагами, остро нуждается в новых экономических механизмах, что может помочь обеспечить политическую стабильность. В данной научной статье изучены миграционные проблемы возникшие, как в экономике, так и социальных и международных отношениях.

В ходе экономической интеграции важную роль и особое внимание нужно уделять проблемам и перспективам Кыргызстана, развитию устойчивого инвестиционного климата и торгово-экономического взаимодействия республики со странами интеграционных объединений и внешнеэкономической политики. В процессе работы дана попытка по определению новых перспективных путей интеграционного взаимодействия стран при участии нашей республики в рамках Евразийского союза, совершенствованию нормативно-правовой базы по вопросам миграции.

В Кыргызстане миграция является относительно новым феноменом, соответственно, потоки денежных переводов вероятно будут еще сохраняться в ближайшие годы. Тем более, учитывая относительную географическую близость между странами, даже получив гражданство или постоянное местожительство в стране пребывания, трудовые мигранты не отрывают свое будущее от Кыргызстана, соответственно, будут вкладываться в недвижимость и в бизнес, что обеспечивает связь с родиной. Учитывая, что существует прямая взаимосвязь между интенсивностью семейных взаимосвязей и денежными переводами от трудовых мигрантов, в кыргызском обществе пока родители живы, мигранты будут поддерживать финансовую связь с родиной. Было бы полезным выявить, какими мотивами руководствуются мигранты при производстве денежных переводов, то есть в какой степени эти переводы направлены на содержание семьи (альтруизм), и в какой мере они расходуются на строительство/обустройство личных проектов мигранта (прагматизм). Но главным вопросом в отношении денежных переводов является, то, как долго объемы переводов будут продолжаться? Если это самое главное преимущество от миграции будет исчезать со временем, то какие есть причины для того, чтобы не препятствовать массовому оттоку рабочей силы из КР? Экономический кризис и снижение курса валют в РФ и РК повлияли на снижение переводов в последние годы, и, несмотря на то, что с 2016 г. они возобновляются, есть вероятность того, что постепенно тяжесть личных расходов мигрантов будет перемещаться в страну пребывания. Принимая во внимание, что средний возраст трудовых мигрантов 29 лет и то, что мигранты переезжают с семьями и получают гражданство страны приема, можно предположить, что основная доля семейных расходов будет приходиться со временем на страну приема. Кроме того, тенденции денежных

переводов в мире показывают, что есть прямая взаимосвязь между тем, насколько долго человек пребывает в стране приема и объемами отправляемых денежных сумм в исходную страну.

Как известно, в Кыргызстане в 2020 году пройдет новая всеобщая перепись населения, куда могут быть внесены определенные вопросы по миграции. В этих целях, прежде всего, необходимо провести инвентаризацию ведомственных актов для предоставления государственных услуг, в частности, нужно эту базу расширить. Выяснилось, что в органах местной власти нередко недостоверно заполняются статистические данные по мигрантам.

В настоящее время создается переписная комиссия в Нацстаткоме с включением различных экспертных групп. Это делается опять же в целях подготовки к проведению переписи населения республики в 2020 году. При этом акцент ставится на проведении переписи с учетом сопоставимости с международными данными, в противном случае полученные результаты во многом теряют свой смысл.

В области трудовой миграции закреплены договоренности, в соответствии с которыми граждане стран Союза имеют право осуществлять трудовую деятельность в любом государстве-участнике Договора о ЕАЭС, при этом гражданам не требуется получение разрешения на осуществление трудовой деятельности в государстве трудоустройства. Договор предусматривает как норма по социальному страхованию трудящихся государств-членов ЕАЭС, которое осуществляется на тех же условиях и в том же порядке, что и для граждан государства трудоустройства.

Согласно Договору о Союзе¹, трудящимся государств-членов и членам семей предоставлено право на получение бесплатной скорой медицинской помощи (в экстренной и неотложной формах) в том же порядке и на тех же условиях, что и гражданам государства трудоустройства.

Не менее важна реализация достигнутых договоренностей по налогообложению доходов физических лиц. В частности, в Договор о Союзе заложена правовая норма, в соответствии с которой предусмотрены единые условия налогообложения доходов физических лиц – граждан государств-членов ТС и ЕЭП с первых дней работы по найму, а не по прошествии 183 дней, как было ранее. Кроме того, Договором о ЕАЭС закреплены вопросы прямого признания документов об образовании без проведения каких-либо процедур, допуск на рынок труда и порядок признания ученых степеней и званий. Трудовой стаж трудящихся государств-членов, приобретенный на территории государства трудоустройства, засчитывается в их общий трудовой стаж в соответствии с законодательством государства трудоустройства.

В настоящее время Евразийская экономическая комиссия совместно с государствами-членами ЕАЭС разрабатывает Международный договор о сотрудничестве в сфере пенсионного обеспечения.

Основная цель разработки Договора – обеспечение равных прав и гарантий в сфере пенсионного обеспечения, защита пенсионных прав трудящихся государств-членов ЕАЭС и членов их семей на всей территории Союза. Государства-члены ЕАЭС должны гарантировать равноправие в части пенсионного обеспечения, на которое распространяется действие Договора и сохранение приобретаемых и приобретенных прав.

Для сохранения имеющихся трудовых ресурсов Кыргызстану необходимо реализовать интеграционный потенциал, который в свою очередь даст формулировку условий для создания нового класса специалистов ориентированных на потребности экономики государственных членов Союза.

Необходимо использовать положительный опыт регионального объединения для развития кадрового потенциала, чтобы выработать интеграционные меры.

Такие меры должны быть связаны:

---

¹Договор о Евразийском экономическом союзе (с изменениями на 14 мая 2018 года) редакция, действующая с 12 марта 2019 года (<http://docs.cntd.ru/document/420205962>)

- 1) гармонизация и либерализация условий трудовой миграции
- 2) кооперация в рамках научных учреждений и ВУЗов для осуществления программы обмена студентами и сотрудниками
- 3) образование совместных образовательных учреждений и центров повышения квалификаций на основе анализа потребности рынка труда, сотрудничество наиболее успешных компаний.

Процесс регулирования миграции должен решаться комплексно через реализацию государственных стратегических проектов. Актуальным остается вопрос сдачи биометрических данных для мигрантов, что непосредственно отражается на реализации электорального права. Биометризация граждан должна также способствовать облегчению процессов регулирования внутренних миграционных вопросов. Трудовая миграция является социально-экономическим процессом, который был, есть и будет до тех пор, пока существует разница в оплате труда в разных странах и регионах

Согласно оценкам Информационно-консультационного центра при Государственной службе миграции КР¹ в 2018 году не менее 970 тысяч граждан Кыргызстана находились на заработках в зарубежных странах. Основными странами, куда направляются мигранты на заработки, остаются Россия и Казахстан. В последние годы появляются новые рынки труда, такие как Южная Корея, Турция, арабские страны, государства Европейского Союза. Ниже приведена табличная информация показателей объемов денежных переводов физических лиц, осуществляемых в Кыргызскую Республику. Это наглядно показывает нестабильность рыночной ситуации в странах пребывания наших мигрантов и их неустойчивое экономическое состояние.

Динамика объемов денежных переводов физических лиц, осуществляемые через системы переводов в Кыргызскую Республику (млн. долларов США)					
	2013 год	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год
Приток	2 268,2	2 235,9	1 683,6	1 991,3	2288,09
Страны СНГ	2 245,0	2 188,3	1 630,8	1 941,96	2248,56
Казахстан	25,4	20,1	8,3	3,46	3,09
Россия	2 219,1	2 167,9	1 622,3	1 938,48	2244,66
Прочие	0,5	0,4	0,1	0,03	0,00
Страны дальнего зарубежья	23,2	47,5	52,8	49,34	39,54
Великобритания	1,5	1,5	0,1	0,01	0,00
Германия	1,8	0,1	0,2	0,12	0,01
США	16,6	12,0	30,5	38,23	21,85
Прочие	3,1	33,8	22,0	10,98	17,68

Таблица 1. Информационная таблица показателей объемов денежных переводов физических лиц, осуществляемых в Кыргызскую Республику.

Денежные переводы физических лиц, осуществляемые через системы переводов по данным Национального банка КР², за 2016 г было переведено 1991, 3 млн долларов США, а за 11 месяцев 2017 г 2288, 09 млн долларов США, что на 20% больше, чем за тот же отчетный период прошлого года. Кыргызстан является третьей страной в мире по получаемым денежным переводам в соотношении к ВВП страны: в 2017 г. они достигали 30, 3% от ВВП страны. Денежные переводы позволили населению Кыргызстана, особенно в

¹Информационно-консультационного центра при Государственной службе миграции КР (http://оec.kg/index.php?act=view_cat&id=64)

²Национальный банк Кыргызской Республики (<https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1785&lang=RUS>)

регионах страны, улучшить условия жизни, доступ к социальной инфраструктуре, способствовали определенной предпринимательской активности, позволили стране покрывать значительную часть дефицита торгового баланса. Известно, что заработанные мигрантами средства главным образом финансируют потребительские нужды их семей, вкладываются в недвижимое и движимое имущество.

Денежные переводы, как правило, расходуются семьями мигрантов, если и хранятся, то в обналиченном виде, поэтому нельзя пока сказать, что они повлияли на удешевление ресурсной базы для банков и повлияли на снижение банковских процентных ставок. Хотя и нет точных данных относительно того, какие именно ноу-хау и инновационные проекты реализуются благодаря опыту и денежным переводам мигрантов, тем не менее, можно заметить, что переводы повлияли на потребительскую активность и торговлю. Производятся небольшие инвестиции в приобретение скота, в ведение агробизнеса. Реализуются различные бизнес-проекты на базе накоплений мигрантов, но пока они остаются мелкими инициативами, часто с коротким жизненным циклом. Известны отдельные истории успехов, в которых выходцы из КР преуспевают в ведении бизнеса в РФ и РК, и можно предположить, что данная тенденция может положительно сказаться на развитии отдельных экономических секторов и установлении торговых связей. Активность диаспор в интенсификации торговых взаимоотношений между КР, Россией и Казахстаном, установление каналов сбыта продукции из КР, а также развитие транспортно-логистических услуг являются положительными факторами миграции.

Вместе с тем, согласно информации Национального статистического комитета КР¹, по количеству граждан республики, поставленных на миграционный учет в 2018 году, лидируют Российская Федерация, Казахстан и Турция:

РФ- 640 тыс. чел.

Казахстан- 35 тыс. чел.

Турция- 30 тыс. чел.

США- около 15 тыс. чел.

Италия- 5, 5 тыс. чел.

Корея- 5 тыс. чел.

Германия- 5 тыс. чел.

ОАЭ- 3 тыс. чел.

Великобритания- 2 тыс. чел.

За два десятилетия суверенного развития в Кыргызстане сформировались политико-правовые основы миграционной политики и система институциональных механизмов ее регулирования. Вместе с тем миграционная политика КР еще четко не определена и не совсем соответствует современным реалиям.

По нашему мнению, Государственной службе миграции при Правительстве КР при реализации миграционной политики необходимо осознать, что миграция — это не краткосрочный проект и что зависимость Кыргызстана от внешних рынков труда, и прежде всего РФ и Казахстана, усиливается. Следует также уделять приоритетное внимание выработке понимания того, что постоянная и долгосрочная миграция представляет собой социально-экономическое явление; именно на это и должна быть нацелена разработка специальных программ или конкретных решений.

Миграционная политика КР должна быть направлена прежде всего на сокращение числа нелегально трудоустроившихся граждан; основным барьером на пути их легализации являются как ограничения миграционного режима, так и теневая занятость, которая лишает людей стимула получать необходимые разрешения.

За последние годы доля легальной миграции увеличилась в несколько раз. Соответственно, возросла налогооблагаемая база мигрантских зарплат. Повышение уровня легальности миграции способствует улучшению положения мигрантов, в том числе сокращению нарушений их прав и пресечению эксплуатации.

---

¹Национальный статистический комитет Кыргызской Республики (<http://www.stat.kg/ru/>).

Однако новые подходы к правовому регулированию внешней миграции обнажили множество проблем, требующих безотлагательного решения. Для того чтобы миграция в том числе трудовая стала благом для Кыргызстана предстоит еще многое сделать.

Во-первых, должна быть выработана комплексная миграционная политика, учитывающая региональные различия и отвечающая национальным интересам страны

Во-вторых, необходимо сформулировать не только стратегические цели и конкретные задачи миграционной политики, но поэтапные шаги для ее осуществления. Государство должно четко заявить о готовности честно защищать своих граждан, находящихся на заработках за рубежом, и помогать им при трудоустройстве и возвращении на родину. Крайне важно также соответствующее информирование мигрантов, предостережение дезориентации тех, кто собирается выехать за границу в поисках работы или навсегда переселиться в другую страну.

В-третьих, в ходе проведения миграционной политики государство должно предусмотреть специальные меры по защите законных прав и интересов собственных граждан.

В-четвертых, должны быть учтены права трудящихся-мигрантов, даже если они находятся на нелегальном положении, и их незаконная деятельность связана с действиями третьих лиц. Базовые права человека, в том числе и мигранта, зафиксированные в международном праве, не должны ущемляться ни при каких обстоятельствах. Отправляющая сторона должна сделать все от нее зависящее, чтобы работодатель принимающей страны нес повышенную ответственность за нарушения в сфере использования труда мигрантов. Задачей миграционных служб было и остается содействие в обеспечении и оказание посильной помощи при оформлении мигрантов на работу; эта процедура должна быть максимально простой, прозрачной быстрой.

В-пятых, в качестве приоритетных следует применять те меры, которые будут оказывать на миграционные процессы стимулирующее, а не препятствующее бюрократическое воздействие, кстати сказать, это последнее является одним из факторов недоверия граждан КР к официальным структурам.

В-шестых, компромисс в решении проблем, связанных с трудовой миграцией, удастся найти только солидарными усилиями государства, бизнеса и общественности, то есть на основе партнерства всех секторов общества.

Литература:

1. Закон КР « О внешней миграции» от 17 июля 2000 года № 61
2. Закон КР «О внутренней миграции» от 30 июля 2002 года № 133
3. Информационно-консультационного центра при Государственной службе миграции КР (http://oec.kg/index.php?act=view_cat&id=64)
4. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики (<http://www.stat.kg/ru/>).
5. Информационно-консультационного центра при Государственной службе миграции КР (http://oec.kg/index.php?act=view_cat&id=64).
6. Национальный банк Кыргызской Республики (<https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1785&lang=RUS>).
7. Договор о Евразийском экономическом союзе (с изменениями на 14 мая 2018 года)(редакция, действующая с 12 марта 2019 года) (<http://docs.cntd.ru/document/420205962>).

In this, and a following article, we'll be looking at the internet and how it can be used by teachers of English as a tool for their own development and as a resource for classroom teaching. We'll be looking at the advantages of using the web, covering some of the problems and providing a few suggestions for dealing with those difficulties.

В этой статье рассматривается Интернет и как она может быть использована преподавателями английского языка как инструмент для их собственного развития и как ресурс для обучения в классе. Мы будем смотреть на преимущества использования Интернет, охватывающие некоторые из проблем и предоставления нескольких предложений для решения этих проблем.

Бул макалада Интернет булактары жана ал кандайча англис тили мугалимдер тарабынан өз өнүктүрүүнүн куралы катары колдонулушу мүмкүн, ошондой эле класста окутуучун ресурс катары каралашы.

Биз, Интернетти колдонуу да айрым маселелерди камтыган жана булл маселелерди чечүүчүн бир нече сунуштарды берүү артыкчылыктары карайбыз.

Key words: authentic resources, Internet addiction, Boolean logic, chart rooms, virtual staffrooms, search tools, online teacher development.

This article looks specifically at searching the internet, online teacher development and using the net to increase students' communication practice.

- Searching the web
- A virtual staffroom
- Communication

Searching the web

The internet has a lot to offer the teacher. There are authentic resources and materials, places where you can find prepared lesson plans, ideas and worksheets and places where you can share your ideas and thoughts with other teachers around the world.

The difficulty is often in finding what you want. There are several billion pages of content and that number is growing all the time. Therefore one of the most important skills to develop is that of effective searching.

The following questions can be discussed at classes:

How has the Internet changed your life?;

What is your opinion of Facebook?;

What is your opinion of "Internet Blog"?;

What is in your opinion of "Cyberdemocracy"?;

Can the Internet replace regular book?;

What is your opinion about the Internet advertising?;

What is your opinion about the Internet gambling?;

What is your opinion about online games?;

What is your prediction for the future of the Internet?;

What is the Internet addiction?;

What is custom writing on the Internet?;

Will the Internet replace TV?;

Is the Internet fun?;

What is your opinion about the Internet copyright protection?;

Will the future of the Internet be written in Chinese?

Students can write essays on the following topics:

The Internet as a form of communication;

The development and future of the Internet;

Advantages and disadvantages of the Internet in students' life;

The effects of the Internet; Social networking: Communication revolution or evolution?;
Problems and solutions of the Internet piracy;
The Internet censorship: pros and cons;
Education through the Internet;
Pros and cons of music and video downloading;
Industry of the Internet information influence;
Effects of computer and the Internet on the society;
The Internet: what lies ahead?;
E-commerce and the Internet marketing.
When searching, the important tips to remember are...
Choose your tool

A search directory is good for looking at general topic areas and their contents have been sorted by real people. You can search them as you might search in a library by clicking through humans! So it is therefore very important to be careful in your choice of search terms. Google is a search engine.

Refine your searches

If you are looking for exercises or information connected with the present perfect, for example, you could just type 'present perfect' in the search box. This however would give you many thousands, possibly millions of hits. Some of these would be what you are looking for, but many would be irrelevant. You need to be able to narrow down or refine your search. You can do this a number of ways

using key words and terms add a few words to your search using relevant expressions such as 'ELT' (English Language Teaching). Putting 'Present Perfect ELT' into the search box will reduce responses from many thousands to only a few thousand.

Use advanced search tool most search tools have a section which allow you further to refine your search. Don't be afraid to use these, they are not difficult to learn and are very useful. For example if you wanted to look only for information that came from academic sites in the United Kingdom you can select in the advanced search area to look for sites with the domain '. ac. uk'. Doing this reduces the number of responses to hundreds.

Use Boolean operators (Boolean logic)

These are characters such as '-' (minus) and '+' (plus) which are used to exclude or add certain words in the search. For example, you do a search for 'English teaching', and in the results there are many job opportunities, but you are looking for classroom materials. So, using Boolean operators you could write "English teaching -jobs -opportunities +materials". The search tool will then look for sites which have materials but do not have information on jobs or opportunities. They are a very effective way of narrowing your search to exactly what you are looking for.

Validate your searches

Once you have narrowed down your search results, it is also important to establish how reliable the information is. There are many sites on the web and not all of them will have accurate information. There are some things you can look out for to help you judge a site.

the different sections and sub-sections. Yahoo is a search directory.

Search engines list content which has been gathered automatically from the net. There is much more information to choose from and it has not been selected by

The domain for example '. edu' or '. ac' indicates that it comes from a university or academic institution.

The producer

Try to find which company or individual is producing the site - Is it supported by an organization or company that has a good reputation?

The author

Who has written the information? What are their qualifications for writing such a piece? Is this information given?

The linguistic accuracy

Does the page have much grammar, spelling mistakes etc. These features do not guarantee that you can trust the information on the site, but they are general guidelines which you can apply with your own knowledge and common sense to help you make an informed decision.

A virtual staffroom

The internet has a number of features that can provide teachers with information and support.

Discussion lists/groups

By joining an email discussion group teachers can communicate, learn and share with many other teachers. Once you are subscribed every message that you send is automatically distributed to all of the other members on the list, and you receive all the replies and messages from the other members.

Message boards

If you don't have the time or don't want to be looking at potentially hundreds of emails every week, then message boards are another good way to get or give answers to specific questions. Many sites have message boards on a range of topics and it is usually possible to look at the questions and answers without having to subscribe.

Discussion groups and message boards are like 'virtual staffrooms' through which you can communicate with teachers all over the world. If you are having a problem with a student, class or need ideas on how to teach a particular language point, you can be sure that other teachers have had the same problems. By joining message boards and mailing lists you can have access to the knowledge and experience of many other teachers which can save you time and also give you reassurance that you are not alone!

Communication

The net gives users the power and freedom to communicate instantly across the globe. If you can make contact with people from other cultures and countries it helps motivate students to improve their writing skills. Writing on the internet is more realistic than, say, a letter-writing exercise in class as the students have an authentic reason for writing.

Chat rooms

A chat room is a facility on the web which allows you to communicate directly and instantly with other people online. Unlike email, messages are displayed on the screen as they are written. It's like having a conversation, but in writing. However, as a teacher you need to be very careful using chat rooms with students. You cannot always be sure who your students are talking to - so if you plan to use a chat room try to find one that has been set up by a reliable organization for use by school students.

Inter-school contacts

Making contacts with schools in other countries and establishing an email exchange programme is a safer route than chat rooms.

IRC (Internet Relay Chat)

This is the technology for setting up your own chat-room. If you have made contacts with another school, then it is possible to set up your own chat room using IRC with that school. This is much more satisfactory than using a general chat-room as you can be sure who your students are chatting with. Today, setting up your own IRC is not nearly as difficult as it sounds. But it does require research and planning. Of course, you can find all the information you need on the web! Although if you have access to a computer lab there may be a person who is responsible for that room who can help.

Remember as with any classroom activity the students will still need a task as a purpose for the chat and will need to be monitored carefully.

References:

1. Кобзева Н. А. Using the Internet Resources for Teaching English as a Foreign Language to University Students // Молодойученый. — 2011. — №5. Т. 2. — С. 17-18. — URL <https://moluch.ru/archive/28/3247/> .

2. Юсупова Н. К. The role of home reading in foreign language teaching and its organization at the English lessons [Текст] // Филология и лингвистика в современном мире: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2017 г.). — М.: Буки-Веди, 2017. — С. 101-105. — URLh
3. KellyCh. Guidelines for Designing a Good Web Site for ESL Students.
4. Davis G. ICT and Modern Foreign Languages: Learning Opportunities and Training Needs // International Journal of English Studies. — 2002.
5. ТурсуноваФ. Т. The role of internet technologies in the modern training concept of foreign language // Молодойученый. — 2017. — №14. — С. 738-740. — URL <https://moluch.ru/archive/148/41446/> (датаобращения: 20. 06. 2018).
6. Fliss B. The Language of Email. 2003
7. <http://www.classbrain.com>

УДК: 351. 71. 347. 736.

Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коомдук формалары (жамааттар, коомдук кеңештер, аксакалдар соту ж. б.)

Азизова Д. Ш. - ОшМУ

Бул статьяда Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарына ылайык, жергиликтүү деңгээлдеги коомдук башкаруунун түрлөрү каралган.

***Ачкыч сөздөр:** конституция, жамааттар, аксакалдар соту, коомдук кеңештер, мобилизация.*

Турмушта жергиликтүү өз алдынча башкарууну иш жүзүнө ашырууда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу бийлик органдарынан башка да, коомдук башкаруу бийлик органдары кезигишет. Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарына ылайык, ал органдар аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу, жамааттар, ар түрдүү кеңештер, уюмдар, аксакалдар соту ж. б. Булардын көпчүлүгүнүн укуктук статустары Кыргыз Республикасынын Мыйзамдары, Президенттин Жарлыктары, Өкмөттүн Токтомдору менен жөнгө салынат. Ал эми аялдар кеңеши, аксакалдар кеңеши, жаштар комитети, элдик биримдик коомдук органдарынын статусу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жобооруна ылайык жөнгө салынат.

Коомдук-аймактык өз алдынча башкаруунун ишмердүүлүгү, бир гана Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жөнүндө» Мыйзамы менен гана чектелбестен, Кыргыз Республикасынын Өкмөттүнүн тиешелүү жоболорунда толугу менен чагылдырылган.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу – аймактарды башкаруу процессинде жана коомду демократиялаштырууда олуттуу орундуу ээлеген элдик бийликтин формаларынын бири. Ал адамдар жашап жаткан аймакта алардын жашоо-турмушун камсыз кылуу маселелерин чечүүгө жарандарды тартууну билдирет.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары – бул бир аймакта жашаган, иш аракетти жергиликтүү маанидеги иштерди чечүүгө багытталган жарандардын ыктыярдуу бирикмелери.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу калктын ыктыярдуу бирикмелери болуп саналуу менен өз аймагында чоң көлөмдөгү иштерди аткарат жана коомдук өз алдынча башкаруунун өзөгү деп эсептелет. Башкаруу системасында алардын ролу байкалаардык, мамлекеттик органдар аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарынын ишин жөнгө салган нормативдик-укуктук актыларды кабыл алууда аларга көп көңүл болушту.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында тийиштүү аймактын калкынын кызыкчылыгын гана көздөбөстөн, ошондой эле башкаруу мүнөздөгү бир катар милдеттерди

аткарышат [1]. Атап айтканда, ошол аймактагы маселелерди талкуулоодо жергиликтүү кеңештердин ишине катышат, социалдык чөйрөнүн объектилерин кабыл алууга, көрктөндүрүү, ремонт иштерине, аймактык санитардык тазалоого катышып, жергиликтүү кеңештердин, алардын органдарынын жана мамлекеттик администрациянын чечимдерин аткарууга көмөк көрсөтүшөт, курултайдын, чогулуштардын жана жарандардын жыйындарынын чечимдерин аткарууга көмөктөшүшөт.

Бирок жогоруда аталган укуктарды ишке ашыруу үчүн уюмдашуу керек. Калктын өзүнүн каалосу жана демилгеси зарыл, анткени аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары тийиштүү аймактардагы элдин демилгеси боюнча гана жана алардын ыктыярдуу эркин билдирүүсүнүн негизинде түзүлүшү мүмкүн. Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарын түзүү, алардын башкаруу органдарын шайлоо маселелери жана жалпы чогулуштарда (жыйындарда) же калк катышкан конференцияларда гана чечилет.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарын түзүү боюнча калктын жалпы чогулуштарын (жыйындарын) же конференцияларын даярдоо жана өткөрүү, ошондой эле алардын шайлануучу адамдарын шайлоо ачык жана маалымдуу жүргүзүлөт. Жалпы чогулуштардын (жыйындардын), конференциялардын ишине 16 жашка чыккан, тийиштүү аймакта туруктуу жашаган калк жана кеңеш берүү укугу менен тийиштүү кеңештин өкүлдөрү катышат.

Тийиштүү аймакта жашабаган, бирок аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарынын аймагында менчиктөө укугунда кыймылсыз мүлкү болгон жана жергиликтүү бюджетке салык төлөгөн Кыргыз Республикасынын жарандары да кеңеш берүү укугу менен чогулуштарга (жыйындарга), конференцияларга катыша алышат.

Аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары – бул жашоочулардын жөн гана чогулушу эмес, ал белгилүү талаптарга ылайык келүүсү тийиш. Аны менен жергиликтүү бийлик органдары эсептешүүгө тийиш. Бул учун аны тийиштүү түрдө катоосу зарыл.

Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарын уюштуруунун эки варианты болушу мүмкүн.

Биринчи учурда аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органы юридикалык жак түзбөстөн уюштурулат. Мындай учурда аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органы тийиштүү өкүлчүлүктүү өз алдынча башкаруу органдарында жергиликтүү кеңештерде каттоодон өтөт. Мында жергиликтүү кеңештеги учеттук каттоо аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарында юридикалык жак белгилерин бербейт, бул банктык реквизиттердин, мүлктүн, мөөрдүн ж. б. жоктугунан билинет.

Экинчи учурда мыйзамдар аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдарына берилген тартипте юридикалык жак статусуна ээ болуу укугун берди. Бул үчүн тийиштүү документтер даярдалат жана каттоо үчүн юстиция органдарына жөнөтүлөт.

Акыркы учурларда Кыргыз Республикасынын аймагында, коомдук өз алдынча башкаруунун ар түрдүү формалары жашап келет. Өзгөчө жергиликтүү деңгээлде коомдук уюм катары жамааттар кеңири тарады.

Жамааттык форма – адамдардын өз алдынча уюмдашуусунун алгачкы формаларынын бири, ал адамзат коомунун өзү менен бир учурда жаралган. Анын актуалдуулугу эң оболу адамдын турмуштук зарылчылыгында, жашоо-турмуштун татаал шартында туруктуулукту сактоо жана камсыз кылуу ыкмасында. Обьективдүү жана субъективдүү жагдайларга көз карандылык абдан чоң, ошондуктан адам башкалар менен өз ара бириккенде гана мындай милдетти натыйжалуу аткара алат.

Жамаат – бул биргелешип чарба жүргүзүүгө, жалпы бюджетке жана биргелешкен жоопкерчиликке негизделген бирикме. Биригүүнүн мындай формасы жакындык же тектештик мамиле принциби боюнча гана эмес, белгилүү аймакта жашагандардын өз ара кызыкчылыгынын негизинде да максатка ылайык келет.

Кыргыз Республикасынын «Жамааттар жана алардын бирикмелери жөнүндөгү» Мыйзамында томондогудой аныктама берилет: «Жамааттар (община) – жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун формасы, ал бир көчөнүн, кварталдын же башка

аймактык түзүлүштүн – айылдын же шаардын аймагында жашаган же иштеген жергиликтүү коомдоштуктардын жергиликтүү маанидеги иштерди биргелешип чечүү үчүн түзүлгөн ыктыярдуу бирикмеси».

Натыйжада Кыргыз Республикасынын ар түрдүү региондорундагы жамааттык уюмдардын ишинин натыйжасында социалдык объектилерди куруу, адамдарды ишке орноштуруу жана ишкерчилик боюнча ар түрдүү долбоорлор ишке ашырылды, ар түрдүү чакан цехтер уюштурулду, ошондой эле жамааттын мүчөлөрүн ичтен микрокредиттоо формалары өнүгүп жатат.

Калкты активдештирүүдө, аны аймактарды башкарууга таратууда, ошондой эле жергиликтүү жамаатын турмушундагы ыңгайсыз жагдайларды жоюуда жамааттык уюмдардын маанисин түшүнүп, мамлекеттик бийлик органдары жамааттык уюмдар үчүн тийиштүү ченемдик укуктук базаны иштеп чыга баштады.

Айылдарда, поселкаларда, шаарларда түзүлүп жаткан жамааттык уюмдардын жана алардын бирикмелеринин иштөө тартибин, түзүлүү принциптерин юридикалык жактан бекемдөө аларга мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен, юридикалык жана жеке жактар менен мамилени оңдоого жардам берет, ошондой эле аларды өнүктүрүү үчүн кошумча мамлекеттик гарантияларды берет [2].

Жамааттар – бул калкты социалдык мобилизациялоо ыкмаларынын бири, биздин республикада алар ар түрдүү уюштуруу формаларында түзүлүшү мүмкүн жана түзүлүп жатат.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууну ишке ашырууда калктын катышуу формалары эң ар түрдүү, бирок аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары менен катар эле ар түрдүү коомдук органдар иштеп жана жергиликтүү өнүгүүгө активдүү таасир тийгизүүдө. Аялдар советтерин, жаштар комитеттерин, ветерандар советтерин жана жарандардын башка биригүү формаларын ушуга кошууга болот.

Мында: эгерде аймактык-коомдук өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү маанидеги иштерди чечүүчүн адамдардын биргелешип жана чогуу жашоо принциби боюнча уюшулса, коомдук органдар көбүнчө кызыкчылыгы боюнча, ошондой эле кесиптик же башка белгилери боюнча түзүлөт. Алар өздөрүнүн мазмуну жана формасы боюнча ушунчалык ар түрдүү болгондуктан, алардын баардыгынын ишмердүүлүгүн суроттоп чыгуу мүмкүн эмес.

Ошону менен бирге алардын арасында коомдук органдар системасында өзгөчө оорунду ээлегендери бар. Ага аксакалдар соттору кирет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 92 беренесинде, аксакалдар соттору жөнүндө төмөнкүдөй сүйлөмдөр жазылган: 1) Жарандардын, жергиликтүү кеңештердин, башка өкүлчүлүктүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечими боюнча айылдардын, поселкалардын, шаарлардын аймагында аксакалдардан, башка кадыр-барктуу жарандардан аксакалдар соттору түзүлүшү мүмкүн. 2) Аксакалдар соттору тараптардын макулдашуусу боюнча аларга кароого берилген мүлктүк, үй-бүлөөлүк талаш-тартыштарды жана мыйзамда каралган башка иштерди карайт, максаты тараптарды жараштыруу жана адилет, мыйзамдарга каршы келбеген чечим чыгаруу болуп саналат. 3) Аксакалдар сотторунун чечими Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте даттанылышы мүмкүн.

Аксакалдар соттору – тийиштүү аймакта жашаган, айылдын, поселканын жана шаардын калкына кадыр-баркы бар 5тен 9 адамга чейинки курамдагы коомдук орган, ал шайлануу жана өз алдынча башкаруу негизинде жана ыктыярдуу башталышта түзүлөт. Мындан тышкары, алар аксакалдар сотунун алдына коюлган милдеттерди аткарууга жөндөмдүү болуш үчүн ишкердик жана моралдык сапаттары боюнча ылайык келүүгө тийиш.

Аксакалдар соттору аларга белгиленген тартипте сот, прокурор, ички иштер органдары жана алардын кызмат адамдары Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарына ылайык белгиленген тартипте жөнөтө турган материалдарды карайт.

Аксакалдар соттору мүлктүк талаш-тартыш, үй-бүлөө-нике маселелери жана администрациялык укук бузуулар менен байланышкан иштерди карайт.

Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарына ылайык, аксакалдар соттору төмөндөгүдөй иштерди кароого укуктуу:

а) жарандардын мүлктүк жана үй-бүлөөлүк талаш-тартыштары жөнүндө:

- мүлк жагынан карызды өндүрүү боюнча;
- мүлктү башка бирөөнүн мыйзамсыз ээлик кылуусунан талап кылуу боюнча;
- мүлктү башка бироонун мыйзамсыз урунуусунан кайтаруу боюнча;
- сактоого коюлган мүлктү кайтаруу боюнча;
- ижара акысын өндүрү боюнча;
- мүлккө келтирилген зыяндын оордун толтуруу боюнча;
- жубайлардын биргелешкен жалпы мүлкүн болуштуруу боюнча;
- нике, үй-бүлөөлүк мамилелер менен байланышкан улуттук нике мамилелери жана салттары боюнча;

б) балдарды тарбиялоо жана асыроо боюнча ата-энелердин жана башка үй-бүлөө мүчөлөрүнүн милдеттерин аткарбагандыгы жөнүндө;

в) жашы жеткен балдардын эмгекке жөндөмсүз ата-энелерин же аларды белгиленген тартипте тарбиялаган жана асыраган адамдарды багуу боюнча милдеттерин аткарбагандыгы жөнүндө;

г) эмгек келишими боюнча аткарылган ишти толоп беруу жонундо;

д) жер участкаларынын пайдалануучуларынын сугатка тиешелуу чыр-чатагын.

Кыргызстанда аксакалдар сотторунун он жылдан ашык практикасында коомдук өз алдынча башкаруунун ушул формасынын жардамы менен мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү алдынча башкаруу органдарынын күчү келбей турган көп маселелер чечилген учурлар белгилүү. Аксакалдар соттору үй-бүлөөдөгү талашты жөнгө салып, жер участкатору жана бак-дарактары чектешкен коңшулардын ортосундагы чырды жөнгө салып, өздөрүнүн улгайган ата-энелери жөнүндө камкордук корбогон тексиз балдарды жөнгө келтиришти.

Аксакалдар соттору өздөрүнүн негизинде тарбия берүү мүнөздөгү каражат болуп саналат, соттун максаты – бир жамааттын ичиндегилердин жарашуусуна комок көрсөтүү, жазалоодон алып калган тарап болуп саналат.

Адабияттар:

1. «Жергиликтүү алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 12-январь 2002-жыл.

2. «Жамааттык уюмдар жана алардын бирикмелери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 21-февралындагы №36 Мыйзамы.

УДК: 364-785. 14 (575. 2)

Адаптация түшүнүгү, анын өзгөчөлүктөрү жана философиялык статусу

Азизова Д. Ш. - ОшМУ

Бул макалада адаптация түшүнүгү, анын өзгөчөлүгүнө болгон реалдуу көз караш жана философиялык дүйнө тааным системасын процессиндеги адаптациянын өнүгүүсү каралган.

Ачкыч сөздөр: адаптация, материя, феномен, консенсус, когнитивдүү

В данной статье исследуются понятие адаптации - ее реальный взгляд на особенности и развитие адаптации в процессе системы философского мировоззрения.

Ключевые слова: адаптация, материя, феномен консенсус, когнитивный.

Адаптация азыркы заманда көп илимий тармактарда кеңири колдонулуп келе жаткан түшүнүктөрдүн катарына кирет. Бул түшүнүктүн башаты латын сөзү (adaptatio, adaptare, adaptio – ыңгайлануу, жанаша болуу, көнүү), организмдин системанын, коомдун, инсандын жана башка кубулуштардын бөтөн бир процесске, жаңы шарттарга карап ыңгайланышы, өзүнүн чурдагы сапатын сактап калуу үчүн багытталган аркеттеринин жынындысыдыр деп бааласак болот.

Адаптация процессинин эң бир маанилүү касиеттеринин бири болуп анын активдүүлүгү, кыймыл аракет менен ажырагыс байланышып турушудур. Кандай гана система болбосун, ал белгилүү активдүүлүккө ээ. Эгерде система кыймыл-аракетке ээ болбосо, ал өзгөргөн шартка карап адаптацияланбай калышы мүмкүн.

Активдүүлүк жалпы материяга (биздин аң-сезимге баш ийбеген болумушка жана анын ар кандай формаларына, түзүмдөрүнө) генетикалык деңгээлде тиешеси бар касиеттердин биридир. Активдүүлүк материянын ажырагыс, түбөлүк атрибуту катары материалистик философиянын пайдубалын чагылтып турат, материянын активдүүлүгүн таануу мүмкүн эмес, ал материянын ар кандай активдүү формаларынын, түрлөрүнүн өзгөрүүсүнөн субъект байкап, анализдеп, сезимдерибиз, акыл-эсибиз аркылуу адекваттуу түрдө чагылтып турабыз.

Материянын активдүүлүгүнө тиешеси бар ой материалистик көз карашын байыркы кылымдардан бери айтылып, талууланып, далилдеп жана практиканын өзгөрүүсүнө жараша толукталып келе жаткан өчпөс чындыктын биридир. Активдүүлүк орун албаган учурда адаптация процесси жүрбөйт. [1 ст. 78]

Адаптация активдүүлүктүн натыйжасыдыр. Ушул корутундуга таянып айталабыз адаптация процесси активдүүлүк феноменине окшоп эле материянын ажырагыс касиеттеринин бири деп. Чындыгында эле материя анын ар кандай формалары, түрлөрү тынымсыз өзгөрүүдө, өнүгүүдө туруу менен бирге, бири экинчисине өз таасирин тийгизе алат. Мындай мамилелердин ортосунда адаптация процесси да орун албай койбойт. Бул ойду тагыраак айта турган болсок, анда мындай бүтүм зарыл болбойт: материя жана анын ар кандай өзгөрүү адаптация процессин өз ичине камтыйт. Адаптация феномени материянын ички касиеттеринин бири болуп саналат. Эң алгачкы адаптация болуш үчүн кубулуштардын, заттардын ортосунда белгилүү айырмачылыктар болушу зарыл. Бирдей сан жана сапаты жагынан окшош кубулуштардын ортосунда адаптациялануу процесси орун албайт. Мындан башка да адаптация процесси келип чыгышы үчүн заттардын, кубулуштардын, системалардын ортосунда байланыш жана ар түрдүү мамилелер болушу да өтө зарыл шарттардын катарына кирет. Чоң деле сыр эмес адаптация процесси келип чыкпайт, эгерде кубулуштардын системалардын ортосунда байланыш жана мамилелер болбосо. Бир система экинчи бир система менен байланышы жана мамилелери болбогон учурда гана алардын өз ара адаптациялануу процесси орун алышы мүмкүн.

Дагы бир өзгөчө белгилеп кете турган учур – адаптация процесси орун алыш үчүн заттардын, системалардын ортосундагы байланыштарда, мамилелерде айырмачылык жана белгилүү теңсиздик мамилелердин орун алышы да маанилүү ролду ойнойт. Себеби эч кандай айырмачылыгы жок, бири экинчисине бардык жактан тең келген системалардын ортосунда адаптация феномени орун албайт. Себеби адаптация процессинин мааниси айтып тургандай эле бул феномен бардык жактан тең жана бирдей болгон системалардын мамилелеринде орун алышы талаштуу. Ыңгайлануу бир системанын экинчи бир системага тийгизүүчү таасирине карап өзүнү учурдагы ички жана тышкы абалын кубулуштардын катарындагы өзүнүн ордун бышыктоого багытталган ар түрдүү аракеттердин жыйындысы болот эмесби. Бир канча алдын адаптация – байланыштар, мамилелер орун албаган учурда калыптана албайт деген ойду айткан элек. Бул ой чындык, бирок каралып жаткан кубулушту толук чагылта албайт. Себеби адаптация процесси жөн эле байланыштын, мамиленин негизинде эле пайда боло албайт. Ага мындан башка да факторлор керек болот. Мисалы: бир кубулуштун экинчи кубулушка болгон көз карандылыгы жана теңсиздикти, үстөмдүктү чагылтуучу мамилелердин ортосунда адаптациялануу процесстери орун алат. Тагыраак

айтканда адаптация көз карандылыктан, теңсиздиктен жаралуучу натыйжадыр. Бир ойду өзгөчө бөлүп айта турган болсок, адаптациялануу процессине тиешеси бар факторлордун бирдей эместиги назарга илинет. Чын эле адаптация процесси болбойт, эгерде бир фактор экинчи бир факторго карата үстөмдүгү болбосо. Адаптация процесси үстөмдүк жана көз карандылык мамилелердин орбитасында гана орун алышы мүмкүн. Ошондуктан адаптация процессин көз карандылыкта, теңсиздикте пайда болуучу мамилелердин натыйжасыдыр деп бааласак, каралып жаткан кубулуштун эң бир орчундуу касиетин белгилеп жатканыбыз жөнүндө кабар берип турат. Адаптация процессинин дагы бир назарга алына турган өзгөчөлүктөрүнүн бири, анын көп факторлулугudur. Адаптация жалгыз бир кубулуштун негизинде келип чыга турган процесс эместир. Анын пайда болушу үчүн эки же андан көп факторлордун өз ара байланыштары, мамилелери болушу абзел. Ошону менен алардын (факторлордун) теңсиздик, көз карандылык мамилелери орун алганда гана бир кубулуш экинчи кубулушка карап өзгөрө баштайт, көз аранды болгон фактор үстөмдүккө ээ болгон факторго карап ыңгайланууга багыт ала баштайт. Абсолюттук деңгээлде бирдей болгон кубулуштардын ортосунда адаптациялануу мамилелери келип чыкпайт. Өзгөчө белгилеп кете турган маанилүү сөздүн катарына адаптация процессинин бир эле учурда, эки көрүнүштүн биримдиги экендиги болуп саналат. Адаптация процесси бир эле учурда белгилүү бир жоготууну жана ошондой эле табылгылуу үлүшүнө ээ болушудур. Адаптация процессине душар болгон система бир жагынан өзүнүн алданкы бир касиеттеринен “кош айтышка” мажбур болсо, экинчи жагынан жаңы касиетке ээ болот. Башкача айтканда адаптация процессинде жоготуу менен табылган өз ордуларын тынысыз алмаштырып турат. Система белгилүү бир касиеттерин жоюу менен башка бир касиеттерге ээ болот. Негизинен системанын учурдагы талаптарга жооп бере албаган касиеттери жоюулуга сөзсүз душар болушат. Ал эми үстөмдүк кылып турган шарттарга өз жообун таап алган системанын касиеттери өзүнүн жашоосун баштагыдай эле уланта берет. Ошентип жоюлуу жана табылуу адаптация процессинин тынымсыз алмашып туруучу абалдарын түзүшөт. [2. 258]

Жоюлуу жана табылуу абалдары канчалык тездикте өз орундарын алмаштырып турушса система менен ар кандай өзгөрүүлөрдүн ортосунда орчундүү туруксуздуктун орун алышы жөнүндө кабар бере алат. Ал эми каралып жаткан кубулуштардын туруктуулугу система жана аны курчап туруучу кубулуштардык ортосундагы бекемдик, биримдик жөнүндө кабарлай алат.

Адаптация процессинин көпчөлүк түрлөрүнө тийешеси бар дагы бир өзгөчөлүгү болуп анын адаптацияга душар болуп жаткан объекттин деңгээлини жараша өзгөрүлүшүн айтса болот. Адаптациянын жүрүшү жана белгилүү натыйжага жетиши системанын (объекттин) деңгээлине көз каранды. Мисалы, өсүмдүктөрдүн тышкы чөйрөгө, өзгөчө климатка карап адаптацияланышы жаныбарлардын ыңгайлануу процесстерине бир канча жөнөкөйлөнүшкөн, өзгөчө активдүүлүгү менен жаныбарларга караганда кашаңыраак түрдө жүрөт. Жаныбарлар болсо климаттын өзгөрүүсүнө карап, өзү көнүп калган ареалдан башка чөйрөгө көчүп, жаңы шарттардын өзгөчөлүгүнө жараша ыңгайланууну баштай алат. Жаңы шарттар алар үчүн көп жагынан ыңгайсыздыкты жаратса да бара-бара белгилүү туруктуулуга жетпей койбойт.

Эгерде биз коомдун адаптация процессине назар сала турган болсок, анда адаптацияга душар болуп жаткан объекттин деңгээли менен тыгыз байланышкан закон ченемдиктердин көрүнүштөрү жөнүндө тагыраак маалымат алууга мүмкүнчүлүк алабыз. Себеби коом өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын түрлөрүнө, ошондой эле биримдигине караганда бир канча тарыхый баскычы боюнча жогору турган объектке кирет эмесби. Андыктан адаптация процессинин өзгөчөлүктөрүн чагылтуучу закон ченемдиктер коомдун кубулуштарына бир нече тагыраак, көлөмдүү болуп чагылат. Мисалы, коом канчалык тарыхый өнүгүүсү боюнча жогорку баскычта турса, ошончолук анын адаптациялануу мүмкүнчүлүгү жогору болот. Себеби объекттин деңгээли, анын адаптациялануу мүмкүнчүлүгү менен түз пропорциялык көз карандылыкта турат эмесби. Ошондуктан эгерде адаптацияга душар болуп жаткан объекттин өнүгүү деңгээли төмөн болсо, ошого жараша анын адаптацияга байланышкан

мүмкүнчүлүктөрү да кеңири жана көп түрдүү боло албайт. Адаптация процессинин бул закон ченемдигине маани бербей коюуга болбойт. Өзгөчө бул закон ченемдиктин бир нече объекттердин адаптация процессине душар болуп жаткан абалын изилдөө жана аларды салыштыруу учурунда мааниге ээ болот. Изилдөөчү объекттин деңгээлине таянып, анын адаптациялануу мүмкүнчүлүгү жөнүндө конкреттүү маалыматты бере алат. Себеби жогоруда белгиленген закон ченемдик ушундай аксиомалык касиетке ээ болуучу бүтүмдү чыгарууга толук когнитивдик негиз боло алат. Адаптация процессинин дагы бир өзгөчөлүгү анын көп түрдүү факторлордон тургандыгы менен байланышкан. Адаптация көп факторлордун мамилеси жана өз ара таасиринин бүтүнү болуп кала берет. Бул жерде адаптация процессинин көп факторлордон жана өз ара таасир тийгизүүчү мамилелерден тургандыгын жөн белгилеп коюу изилдөөнүн максаты боло албайт. Изилдөөнүн негизги максаты-адаптация процессин көп факторлордон, мамилелерден тургандыгын эске алып, бул феномендин татаалдыгын жана ар кандай кокустуктарга көз каранды экендигин анализдөөнү көздөгөндүгүнө дыккат назар салуу менен анын келечектеги натыйжасын белгилүү деңгээлде тактоо болуп саналат.

Бул жагдайда өзгөчө белгилеп кое турган негиздер жок эмес. Адаптация процесси канчалык көп факторлор, мамилелер аркылуу шартталган болсо, ошончолук аны анализдөө татаалыраак болбой койбойт. Мисалы, бул аксиомалык чындыкты адаптациянын ар кандай түрлөрүн салыштыруу процедурасында байкаса болот [3. 288].

Окумуштуулар адаптациянын кирбернетикалык, биологиялык, психологиялык, социалдык түрлөрүн белгилешет. Ушул адаптациянын түрлөрү бири экинчисинен, алардын процесстерине катышып жаткан факторлордун жана мамилелердин саны жагынан да айырмаланып турушат. Адаптация процессине катышып жаткан факторлордун жана мамилелердин көп сандуулугу алардын изилдөөгө белгилүү деңгээлде өз таасирин тийгизүүгө негиз боло алат. Бул жагдайды эске албоо изилдөөдө белгилүү кыйынчылыктарды алып келет. Мисалы, социалдык адаптациянын биологиялык же болбосо психологиялык тең келе алышпайт. Биологиялык, психологиялык адаптациялар экөө биригип деле толугу менен социалдык адаптациянын өзгөчөлүктөрүн, закон ченемдүүлүктөрүн чагылта алышпайт. Себеби социалдык адаптация жогоруда белгиленген адаптациянын түрлөрүнө (биологиялык, психологиялык) бардык жагдайдан тең келбей турган жагдайга ээ. Социалдык адаптация биологиялык, психологиялык адаптацияларга салыштырмалуу башкача татаал бүтүндүк болуп саналат [3. 288].

Ошону менен бирге социалдык адаптация процессинин факторлору, мамилелери, закон ченемдиктеринин өзгөчө, жогоруда көрсөтүлгөн адаптациянын түрлөрүнүн (биологиялык, психологиялык) механикалык суммасы эмес.

Көрсөтүлгөн касиеттерден башка жоруга адаптация башталган жана бүтө элек процесс катары да калыптанып жүрөт. Биздин оюбуз боюнча адаптацияны мындай мааниде кароонун да негизи бар. Себеби система ар кандай өзгөрүүлөргө жараша тынымсыз өзүнүн белгисиз коррекциясын жүргүзүп турат. Система орчундуу жаңы кубулуштарга жараша өзүнүн катарын рекоррекция кыла албаса, же болбосо бул талапты аткарууга кечигип киришсе, анда ал (система) белгилүү кыйынчылыка душар болбой койбойт. Ушул жагдайдан караганда адаптация тынымсыз жүрүп туруучу процесс экендиги жөнүндө бизге кабар берет. Ошондуктан адаптация феноменин үстүрттөн кароодон баш тартыш керек. Бул маселеге ар дайым конкреттүү мамиле кылууну эстен чыгарбоо абзел. Өзгөчө адаптациянын каралып жаткан контекстине көңүл бурууну туура колдоно билүү керек. Адаптация түшүнүгү белгилеп кеткен бири экинчисинен айырмаланган мааниде колдонулуп келет жана келечекте да бул эреже сакталат деген ишеним бар.

Адабияттар

1. Калесников А. С. История философия. учебин для ВУЗов. М. 2000г. 78-бет
2. Кабанова П. Г. Культура и цивилизация. Учебник. 258-бет
3. Крутцова М. Н. Управление адаптацией персонала. М. 1998г 288-бет

Социалдык капитал жамааттар менен улуттардагы кызматташтык жана өз ара бир-бирин толуктоочу мамилелерге жардам берет, андыктан азыркы коомчулукка белгилүү болгондой, ишенүү жана кызматташтык менен мамиле түзүлүп, рыноктук агенттер товарлар менен кызматтарды негизинен өздөрү үчүн эмес, коомчулуктун жалпы жыргалчылыгы үчүн өндүрүшөт.

Социальный капитал общин и народов сотрудничества и взаимной помощи взаимодополняющих отношений, так что теперь известно общественности, доверия и сотрудничества в борьбе с авторитетными и агентов на рынке продуктов и услуг, в первую очередь для них самих, но и для производства на благо широкой общественности.

The social capital of the communities and nations of cooperation and mutual help of a complementary relationship, so now it is known to the public, confidence and cooperation in dealing with established and agents to market products and services primarily to themselves, but to produce for the benefit of the general public.

Негизги сөздөр: социалдык капитал, коммуникация, капитал, экономика, адамдык капитал.

Ключевые слова: Капитал, коммуникации, социальная капитал, человеческий капитал, экономика.

Key words: Capital, Communications, Social Capital and Human Capital, Economy

Социалдык капитал – бул экономикалык жана маданий капиталдын формасы, анда социалдык желелер (тармактар) көңүлдүн борборунда туруп, ар кандай соода келишимдери өз ара бири-бирин сыйлоо, жактыруу, ишенүү жана кызматташтык менен түзүлүп, рыноктук агенттер товарлар менен кызматтарды негизинен өздөрү үчүн эмес, коомчулуктун жалпы жыргалчылыгы үчүн өндүрүшөт.

Социалдык капитал томонкулорго болунот:

(а) ресурстарга жана бул ресурстардын материалдык (коомдук жерлер, жеке менчик), материалдык эмес ("адамдык капитал") жактарына,

(б) бул ресурстардын ортосундагы карым-катнашка

(в) бул мамилелердин ресурстарга тийгизген таасири, ар бир байланыштан чоңураак топторго чейин жеткен таасирине тиешелүү. Көбүнчө ал жалпы жыргалчылык үчүн коомдук жыргалчылыкты жараткан капиталдын түрү катары каралат.

Социалдык капитал ар кыл топтордун иштеринин жакшырышын, ишкерлик фирмалардын өсүшүн, башкаруу ишмердүүлүгүнүн мыктылыгын, товарды жеткирип берүү чынжырларынын, жумушчу кучунун ортосундагы мамилелердин оңолушун, стратегиялык баалуулуктардын жана жамааттардын эволюциясын түшүндүрүү үчүн колдонулган. 1990 жана 2000-жылдары бул концепция коомдук дисциплиналардын кеңири аймагында жана саясатта да барган сайын белгилүү болуп калды.

Социалдык капиталды аныктап алуунун алгачкы аракеттери канчалык өлчөмдө, Социалдык капитал ресурс катары коомдук жыргалчылык же айрым кишилердин кызыкчылыктары үчүн колдонулушу керек деген маселеге топтолгон болучу. К. Маркстын пикири боюнча капиталдын өзүнүн өзү сүзүмдөгү булагы жалданма жумушчулар тузгон кошумча нарк болуп эсептелинет. Сырттан алганда капилар конкреттүү формада көрүнөт. Мисалы. Өндүрүш каражатары туруктуу капиталды, акча акчалай капиталды, товар- товардык капиталды билдирет. Капиталдын баардык турлоруно оңор жай, соода кредит беруу, жумушчу кучу, ж. б. тиешеси бар дегенди

түшүндүрөт. Ошондуктан капиталды кыймылсыз жаткан буюм катары эмес, кыймыл катары т\ш\н\гү болот.

Социалдык капитал жамааттар менен улуттардагы кызматташтык жана өз ара бир-бирин толуктоочу мамилелерге жардам берет, андыктан азыркы коомчулукка мүнөздүү болгон көптөгөн коомдук тартипсиздиктерге, мисалы кылмышкердикке, каршы күрөштө баалуу каражат болуп калат деп божомолдойт. Бир канча көз караштардын негизинде, айрым адамдардын коомдук мамилелерден жана байланыштардан алган жеке пайдасына басым жасагандардан айырмаланып турат, алар Социалдык капиталды маалыматка жекелик жетүүнүн жолунун кеңейишине, машыгуу ыктардын жана бийликтин күчөшүнө караштуу болот деп эсептешет. Бул көз карашка ылайык адамдар Социалдык капиталды жамааттардын жыргалчылыгы үчүн эмес, өздөрүнүн карьералык перспективаларын жылдыруу үчүн колдонсо болот.

Социалдык капитал бир нече аныктамаларга, түшүндүрмөлөргө жана колдонууларга ээ. Томас Сандер аны "Бардык коомдук тармактардын коллективдүү баалуулугу, жана бир-бирине бир нерсе кылуу үчүн бул тармактардан пайда болгон шык, ынтаалар" деп аныктайт. Бул "бир-бирине байланышкан адамдар үчүн жана аларды байкоочулар үчүн баалуулуктарды жаратат". Ошону менен бирге өз ара жактыруучулуктун терс нормалары кыйратуучу, зордукчул жүрүм-турумга тоскоолдук болуп берет.

Дэвид Хэлперн саясатчылар үчүн Социалдык капиталдын популярдуулугу анын концепциясынын кош маанисинде жатат деп далилдейт: "анын катуу экономикалык сезими бар жана ошону менен кошо улам кайталанган коомдук мааниси да бар". Изилдөөчүлөр үчүн бул термин бир чети натыйжалардын кеңири аймагынан улам белгилүү; Социалдык капиталды колдонуунун көптүгү көптөгөн аныктамалардын жаралышына алып келди. Социалдык капитал башкаруу ишмердүүлүгүнүн мыктылыгын, ишкерлик фирмалардын өсүшүн, ар кыл функцияларды жасаган топтордун иштеринин жакшырышын, товарды жеткирип берүү чынжырларынын ортосундагы мамилелердин оңолушун, стратегиялык альянстардан алынган баалуулуктарды түшүндүрүү пайдаланылган. "Субъекттер конкреттүү коомдук түзүлүштөрдөн алып чыгып, анан өздөрүнүн кызыкчылыктары үчүн колдонгон ресурс; ал оюнчулардын ортосундагы мамилелердин өзгөрүшүнөн жаралат" (Baker 1990, 619 б.).

Белгилүү француз социолог Пьер Бурдьё социалдык капитал концепциясында «Капиталдын түрлөрү» эмгегинде тымънкү түрлөргө болгон.

1. Экономикалык капитал
2. Маданий капитал
3. Социалдык капитал деп капиталдын үч түрүн ажыраткан.

Ал Социалдык капиталды: "фактылык жана мүмкүнчүлүктөрдүн ресурстарынын жыйындысы, алар өз ара тааныштык жана таануу мамилелеринин бекем тармагына ээ болуу менен байланыштуу" деп аныктаган. Анын концепцияны чечмелеши чоң роль ойнойт, ал Социалдык капиталга ээ кишилердин артыкчылыктарына, бул ресурсту түзүү үчүн мамилечилдикти атайын түзүүгө басым жасашканына токтолот. Путнамдын Социалдык капиталга позитивдүү карашынан айырмаланып Бурдьё муундарды тең эмес чыгаруу механизмдин көрсөтүү үчүн бул концепцияны пайдаланат. Пьер Бурдьё ошентип, байлар жана күчтүүлөр өздөрүнүн гана айлана-чөйрөсүнүн, "эски кишилеринин" тармагын же башка Социалдык капиталдын артыкчылыктарын өзү үчүн, өзүнүн социалдык табы жана балдары үчүн сактап калууга колдонушат деп көрсөтөт.

Саясий экономист Фрэнсис Фукуяма "Социалдык капитал, жарандык коом жана өнүгүү" эмгегинде Социалдык капиталды адамдарга кызматташканга жол берген өз ара жактыруучулук же христианчылык өңдүү диний доктринага караганда жалпы

кабыл алынган эрежелер деп аныктайт. Ал Социалдык капитал убакыттын өтүшү менен кайталанган иш-аракеттин эсебинен калыптанат жана бул анын өнүгүшү үчүн чоң мааниге ээ жана аны мамлекеттик саясаттын чегинде куруу кыйын дейт. Экономикалык өнүгүү үчүн Социалдык капиталдын маанилүүлүгү –бул жүрүм-турумдун нормалары юридикалык контракттар жана өкмөттүк токтомдор өндүү алмашуунун транзакциялык кемчиликтерин азайтат.

Норвегия дүйнөдөгү эң өнүгүп-өскөн, жарандардын жашоосу жыргал жана өмүр үчүн коопсуз өлкө. Кыргызстан коопсуздук жагынан дүйнөдөгү 142 өлкөнүн ичинен 93-орунда турат.

Британиядагы **Legatum Institute** аналитикалык борбору жылдык изилдөөсүнүн натыйжасында ушундай тыянакка келди. Жашоосу эң мыкты байдөөлөт беш өлкөнүн катарында Швейцария, Жаңы Зеландия, Дания жана Канада бар. Кыргызстан жыргалчылык индекси боюнча жоон топтун ортосунда же 142 өлкөнүн ичинен 74 орунду ээлеген. Legatum Institute борборунун жыргалчылык индекси 142 өлкөнү камтыйт. Бул өлкөлөрдө дүйнө элинин 96% жашайт жана дүйнөлүк дүң жыйымдын 99% өндүрүлөт. Өлкөдөгү жыргалчылыктын индекси боюнча тымкыл 8 категориянын негизинде аныкталган:

1. Экономика
2. Билим берүү
3. Ишкерчилик жана мүмкүнчүлүк
4. Башкаруу
5. Саламаттык
6. Жеке эркиндик
7. Коопсуздук
8. социалдык капитал ж. б.

Турмушу береке-шарапаттуу 10 өлкөнүн ичине башта айтылган беш өлкөдөн башка Швеция, Австралия, Финляндия, Нидерландия жана АКШ кирген. Британиялык институт байдөөлөт жашоону жан башына өндүрүлгөн ички дүң жыйымдан тышкары, адамдардын бак-таалайы, саламаттыгы жана эркиндиги менен да аныктайт. Бул изилдөөнүн жетекчиси **Нейсон Гэймстер** “Азаттык” радиосуна курган маегинде баса белгилеген.

Кыргызстандын тизмедеги жоон топ өлкөлөрдүн ортосунан орун алуусу негизинен эки көрсөткүчкө билим берүү жана социалдык капиталга байланышуу.

Социалдык капитал – адамдардын бири-бирине ишенүүсү, үй-бүлөсү жана досторунун жардамдашуусу сыяктуу элдик насыл-нарктар менен өлчөнөт. **Нейсон Гэймстер** Кыргызстанга мындай мүнөздөмө берди:

- Кыргызстан кызыктуу өлкө. Себеби билим берүүнүн жана социалдык капитал көрсөткүчү Кыргызстанда абдан жакшы. Бирок экономикасы жана башкаруу индекси боюнча Кыргызстан тизменин аягында жүрөт. Кыргызстан экономикасы боюнча 120-орунда, башкаруу сапаты жагынан 116-орунда турат. Жыргал турмуш үчүн мүмкүнчүлүк жакшы. Себеби билим берүүдө 56чы жана социалдык капитал боюнча 44-орунду ээлеген.

Билим өлкөнүн өнүгүүсүнө өбөлгө түзгөндөн башка демократиялуу болуусуна да салым кошот.

- Билим берүү өлкөнүн өнүгүүсүнө өбөлгө түзчү эң маанилүү түркүгү. Өлкөдөгү билим берүүгө баа бергенде объективдүү факторлорду: класстардын чоңдугун, шартын, сабак берген мугалимдерди жана адамдардын билим берүү системасына берген баасын эске алдык. Быйылкы изилдөө билим жыргал турмушта жашоодон башка демократияга өбөлгө түзөрүн көрсөттү. Билим берүүнүн сапаты бийик өлкөлөрдө билим алууда теңчилик болсо, мындай өлкөлөр бир кыйла демократиялуу болот. Жыргалчылыктын дагы бир маанилүү түркүгү - бул жеке эркиндик. Бул

көрсөткүчтү адамдардын эркиндигине рахаттанып жашоосу, ишеним эркиндиги, сөз эркиндиги, мигранттарга жана этностук азчылыктарга канчалык толеранттуу мамиле жасаганына карап аныкталды.

Нахапиев жана Гошал интеллектуалдык капиталды түзүүдөгү Социалдык капиталдын ролун караштырып жатып, Социалдык капиталды үч кластердин термининде кароо керек дейт: Алар түзүлүштүк, мамилелик жана когнитивдик деп бөлүнүшөт. Социалдык капиталдын структуралык жактары системанын чегинде башкалар менен алсыз жана күчтүү байланыштарды куруу жөндөмүнө байланыштуу деп сүрөттөйт. Бул өлчөм жекелик же коллективдүү тармактын конфигурацияларынан алынган артыкчылыктарга топтолгон. Алсыз жана күчтүү байланыштардын ортосундагы айырмачылык. Мамилелик өлчөм адамдар ортосундагы байланыштын мүнөзүнө басым жасайт. Бул башкалардын бирөөлөргө ишеничи жана кызматташтыгы жана тармактагы инсандын идентификациясы менен мүнөздөлөт.

Коммуникация Социалдык капиталга жетүүгө жана аны маалыматтарды бөлүшүү, көйгөйлөрдү ажыратып, чечимдерди жана чыр-чатактарды териштирүү үчүн колдонууга керек. Бойзот, Боланд жана Тенкасинин айтуусу боюнча мындай тараптардын ортосундагы контекстти бөлүшүү үчүн көбүрөөк коммуникация керек болот. Ошондуктан экономикалык онугуудо социалдык капиталдын ролу ото чон. Коммуникация, ишениу, маалыматтарды болушуу, жардамдашуусу, чечимдерди туура кабыл алып, журум турумду ондоо менен биргеликте ар кандай жагдайда сыйлоо, жактыруу, ишенүү жана кызматташтык менен рыноктук кызматтарды тузуп, негизинен экономикалык осуп онугуусун тузо алабыз.

АТА-БАБАЛАРДЫН ӨРНӨКТҮҮ САЛТЫ – БЕШИККЕ САЛУУ ЖАНА БЕШИК ЫРЫНЫН БАЛА ТАРБИЯЛОО МАСЕЛЕЛЕРИ

Акматова Ч. А. ОГПИ

Бул макалада бала өстүрүүдөгү бешиктин орду, анын ыңгайлуу түзүлүшү жана кыргыз элдик педагогикада бала тарбиялоодогу негизги факторлорлордун бирикаты – бешик ырынын мааниси жана ролу жөнүндө берилди.

В данной статье говорится о роли строения колыбели и колыбельной песни. Которая является одним из основных факторов в кыргызской педагогике в воспитании ребенка.

This article deals with the role of the cradle structure and a lullaby song, which is one of the main factors in the Kyrgyz pedagogy I the upbringing of the child

Ачкыч сөздөр: Элдикпедагогика, каада-салт, ырым-жырым, баланытарбиялоо, бешик, бешикыры

Ключевые слова: Народная педагогика, традиция, обычаи и обряды, воспитание ребенка, колыбель, колыбельная песня.

Key words: Folk pedagogy, tradition customs and rituals, raising a child, a cradle a lullaby

Кыргыздар – Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин бири. Алар эл болуп жаралгандан өздөрү менен коюн-колту калыша жашай турганар кандай түрдөгү, мазмундагы көөнөрбөс улуу бай мурастардын, каада-салттардын нечендеген коозүлгүлөрүн жаратышкан. Аларда элди ной-тилеги, үмүтү, муң-зары, кайгысы, кусалыгы, капасы, өкүнүчү, кубанычы, өксүгү, эркиндикке, теңдикке умтулуулары, адилеттүүлүк, акыйкаттуулук үчүн күрөшүү боюнча терең ойлор чагылдырылган.

Күндөн күнгө унутулуп, колдонуудан чыгып баражаткан кыргыздын нукура каада-салттарын, үрп–адаттарын эл арасында жандандырып, ата-бабаларыбыздын ыйык салтын улап, кийинки муундарга өткөрүп берүү ар бир кыргыз атуулунун парзы. Алардын унутулуп баратканы–орду толгус жоготууга, баа жеткис байлыктан ажырап калу коркунучу бар. Өзгөчө өсүп келе жаткан жашмуундардын булл олуттуу маселеге кайдыгерлиги, кыргыздын

менталитетине ылайык келбеген, акылга сыйбаган Батыштын жүрүм-турум маданиятын, нарк-насилин туурап, ооп баратканы абдан өкүндүрөт.

Бүгүнкү күндө жаңы муундарыбыз төрөлгөн ымыркайды бешикке салуу салтын унутуп, жада калса «бешиктоюн» чоң той каналарда өткөрүшүп жатышканы маалым. Андыктан бешиктин бала тарбиялоодогу аткарган милдетин, касиетин, үй турмушундагы ээлеген орду жөнүндө сөз учурдун талабы. Бешик илгери элибиздин көчмөн турмушуна ыңгайланышып, арчадан, эчки талдан, кайыңдан өтө жөнөкөй жол менен жасалган: билектей жоон бир кулач кайыңдан, же талдан эки алкак ийилип, кургаганда алардын буттарына көзөнө коюлган жана көзөнөктөргө жарыш чабактар ашталган. Жарыш чабактарга узунтуурасына наркы-теркисыз матар тылып, ага оюгу баролпок, жалаяк төшөлгөн. Бөбөк булганбас үчүн олпоктун оюгуна шибек (койдун жото жилигинен) коюлуп, алдына күлтүк кыстарылган. Бала бешикке кыпчыктардын (жаздык чалар же бүктөлгөн чүпүрөктөр), боортколордун (жазысызмалар), чарчы оромолордун жардамы менен бөлүнүп, бешик жабуу менен жабылган. [2, 27]

Бешик ыйык – буюм, баланын үйү, ата-бабалардан, касиеттүү Умай энебизден калган таберик. Бешиктин баланы өстүрүүдөгү орду, өтө ыңгайлуу, түзүлүшү жерден жогору болуп, ар кандай аба-ырайына карабай бала үчүн жылуу-жумшак жатканга оңтойлуу, наристени таза кармаганга, тез уктатканга ыңгайлуу, эң негизгиси арка омурткасы түз болуп өскөнгө шарт түзгөн. Көчмөн кыргыз элибиз жылдын кайсы мезгили болбосун баланы бешикке бөлөп, алдына өңөрүп жол жүрүшкөн. Көчүп конууга да ойдогудай шартташкан. Көчкөндө өз энеси өңөрөт. Жыгылып кетсе да, баланын эти оорубайт. Анткени аны бешик сактайт. Ошондуктан, бели катканча, же басып калганча бешикке бөлөп, баланын ден-соолугуна өзгөчө кам көрүшкөн. Биздин ата-баларыбыз аалам сырларын өздөштүргөн акылман калк экенин калтырган мурастарын өздөштүрүү менен өзүбүзгө сиңирүүгө болот. Анткени бешикти арчадан жасашкан. Ал эми арчага чымын чиркей жолобогон, адамды тазалап туруучу касиети бар экенин билишкен. Бешиктин жалкынына жети, тогуз же он бир чүкөнү көзөп байлап койгон. Ал чүкөнүн арасында карышкырдын үч чүкөсү болушу шарт болгон. Бул чүкөлөр баланы жамандыктан коргоо касиетине ээ болгонун айтууга болот. Салт боюнча бешикти төрөлгөн наристенин таянеси алып келген. Ал эми наристенин бешикке салынган күнү бешик тою деп аталган. Бешик тоюнда нан бышырылып, мал союлуп, айыл-апа, куда-сөөк, тамыр-тааныштар чакырылып наристеге ак баталарын беришкен. Баланы бешикке көптү көрүп, көп жашаган, укум-тукумдуу, көптү төрөгөн, дөөлөттүү байбиче салган. Ал баланы бөлөөр алдында алгач бешикке ар кандай оорулар, жин-шайтандар жашынып калбасын деп арча менен аластаган. Наристе бешикке бөлөнүп, үстүнө жеңил, оор жабуу жабылып, байбичелердин эң улууларынын бири бешикти минип алып: - ой кайда жөнөдүң, кайда барасың? – деп камчылана темингенде. – Мекеге баратам – деп жооп берет. Ал бешикке салуу ырымы делет. [5, 33]

Бешикке байланыштуу кээ бир ырым-жырымдарды белгилеп кетүүгө болот:

- Бөбөктү бешикке бөлөп жаткан учурда үйгө кирип келген адам баланын бутун таңып бүтмөйүнчө чыкпай туруш керек. Болбосо уйкусун кошо алып кетет деп коюшат.
- Бешикти куру терметсе балалуу болбой калат деген ишеним бар.
- Бешикти бут менен тээп жылдырганга, үстүнөн аттап өткөнгө болбойт. Ошондон улам баланы бөлөөрдө бөбөктүн өзүн да бешиктин үстүнөн алып беришпейт.
- Бешикти бир убакта эки адам көтөрбөйт, экөөлөп терметкенге да уруксат берилбейт.
- Бешик сатып алууда соодалашпай, сураган акчасын берип алыш керек. [2, 27]

Бешикти терметүү – аны уктатуу дегендик. Бешикке салынган наристе жөн эле уктап калбайт. Аны назик терметүү аркылуу ар түрдүү жакшы ойлор, тилектер айтылат. Ал «Бешик ыры» деп аталат. Кыргыз элдик педагогикасында баланы тарбиялоо факторлорунун бири – бешик ыры. Бул ырлар жалпысынан бешикке бөлөө, баланы уктатуу учуруна байланышканы менен ырдын абиятын жалаң эле бешикке байлап койгондо болбойт, кыздын өмүр жашоосунун башаты. Анда эне сүтү да, эне тили да, ата салты да, Ата Журту да, анын тарыхы да чөгөрүлгөн». [4, 46]

Демек, бешик ыры –кыргыз элинин этнопедагогикалык идеялары сакталган ыйык куту, эне менен баланын мамилесинин, сүйүүсүнүн түйүлдүгү, «эненин бешик ырын укпай өскөн баланын энесиз жетим өскөн баладан айырмасы жок». «Бешин ырын өз энесинен укпай чоңойгон бала кийин өз канынан жаралган баласын да эркеттип, мээрим төгө албай калат. Эркеттип өзүнүн чексиз арналган энелик сүйүүсүн айтып жеткирүүчү, мээрим төгүүчү сөз таба албайт. Тапса да, өзүнүн ата-бабасы, Умай энеси айткан ыйык сөздөрдү таба албайт. Тапса да, өзүнүн сөзү супсак болот, кунарысиз болот». [9, 13]

Ар бир эне баласын сооротууда, уктатаарда бешикти терметкенде ага болгон мээримин, жакшы тилектерин айтып ырдашкан. Эненин кыймылына, бешиктин термелишине, тынч уктоого, сабырдуулукка чакырган жай жүрүштөгү каалгыган обондогу жалынуу, жалбаруу бешик ырларынын бир нече үлгүлөрү болгон.

Алдей бөбөк ыйлаба,	Айланайын ай сарым,
Энекеңди кыйнаба.	Туурдуктан сапсарым.
Жапкан нандын ортосу,	Түлкү ичиктин сүлөөсү,
Жүрөгүмдүн толтосу.	Сулуу кыздын күйөөсү.
Элин жоодон коргогон,	Кандын кызы жеңеси,
Баатыр болор бекенсиң?	Туруп салам бергенде,
Эл таалайын ырдаган,	Сарымдын шылдыр тенгеси.
Акын болор бекенсиң?	Ыйлаба, балам ыйлаба,
Алдей-алдей ак бөпөм,	Ата-эненди кыйнаба.
Ак бешикке жат бөпөм.	

Бешик ырында ата-эненин, ага-эженин балага болгон мээрими, сүйүүсү күчтүү сезилет. «Бешиктеги баланын бек болорун ким билет, карындагы баланын хан болорун ким билет» деген накыл сөздүн мааниси терең. Мына ошондуктан бешик ырлары – балдарды тарбиялоо үчүн арналып чыгарылган жана ырдалган. Орто клымдагы улуу дарыгер жана азыркы медицинанын негиздөөчүлөрүнүн бири Абу Али Ибн Сина баланын туура өсүшү жана тарбия алышы үчүн эки нерсе керек дейт, анын бири – аста-секин терметип туруу, экинчиси, ошол терметүүгө кошуп музыка угузуу, демек, бешик ырын ырдоо дейт. [1, 293]

Этнопедагог А. Алымбеков да баланы уктатуу үчүн алдей ырын жараткандыгы баланы өстүрүүдөгү эң өзгөчө ыкмасы экенине көңүл бөлгөн. Балага айтылган ак тилектин касиетине байланыштуу бешик ырын угуп чоңойгон баланын келечекте мыкты адамдардан болушуна шек жок. Көркөм, кооз сөз баланын сезимине сиңип, ага гүл азыктай таасирин тийгизет. [4, 48]

Бешик ырлары жөнүндө атайын көңүл бөлгөн илимий көз караштарга начар салганыбызда кыргыз элинин этнопедагогу А. Алимбеков баланы уктатуу үчүн алдей ырын жараткандыгы баланы өстүрүүдөгү эң өзгөчө ыкма экендигине көңүл бөлгөн. Обон, сөздүн таасири тил татымын ойготуп, музыкалык туюмун жогорулатарын айткан.

«Бул мезгилде бала эч нерсени түшүнбөйт, ал кыргыздын бир да сөзүн билбейт, бешик ырына карабай, ыйлай берет деп андай чыгармаларды аткарбай койбогон. Бешик ырлары бала үчүн эмес, эне үчүн деп да айтышпаган. Наристе баарын түшүнүп жатат, баарын угуп жатат, бул ырлар бала үчүн дешкен. Чынында эле бешик ырын угуп чоңойгон баланын угуусу, туюусу, сезүүсү жогору болгон. Анда али дүйнөнүн эч нерсесин биле элек наристеге улуу адамдардын сүйүүсү, камкордугу сиңирилген, гумандуу педагогиканын эң биринчи жана эң эле эффективдүү этабынын башталышы камтылган. Бешик ырларында баланын эле сезимдик кабыл алуусу жана тарбиялануусу берилбестен, эненин да сезими, ой-тилектери, б. а. эненин жан дүйнөсү берилет, ошондуктан бешик ыры аркылуу эне менен наристенин жаратылыштан бир бүтүндүгү далилденет. Анткени эненин бешик ыры – баланын сезимталдыгынын башаты» деп белгилейт этнопедагог А. Муратов.

Эненин мээрими, эркеткен баалуу сөздөрү, жакшы көрүүсү, өөп жыттаган мамилеси, камкордугу, коргоосу, тарбиясы баланын келечек тагдыры деп билсек болот. Ошондуктан «Эне – бала эриш-аркак» деп элибиз бекеринен айтпаган чыгаар.

«Бешик ыры» энелердин жүрөгүнөн жаралган, балага арналган, ак тилек болгон соң, кимге, кандай адам болбосун жагымдуу маанай жаратып, баланын кулагынан жүрөгүнө жетери анык. Бала эне тилиндеги сөздөрдү угуп, жүрөгү элжиреп, бала тарбиялаган энелер да өз эне тилине урмат менен мамиле жасап, өз маданиятын, кадаа-салтын ыйык сактап кийинки муундарга өткөрүп берүүлөрүнө чоң ишеним болот. Максатыбыз бешик ырларын кайра жандандырып, бала тарбиялоодогу алгачкы өзөк тарбиянын коомдогу ордун, эне менен баланын ширелишкен биримдигин айтуу менен, мындай улуу акылдарды энелердин аң-сезиминде ыйык тумардай сакталууга тийиш болгон баалуу салттарды бүгүнкү жаш кыздарга түшүндүрүү, үйрөтүү менен бактылуу эне болуусуна жакындан көмөктөш болуу милдети турат. Элибиздин, ата-бабаларыбыздын баалуу каада-салттарын өз турмушубузга кайрып келип, жан –дилибизди тазартайлы. «Балалуу үй базар, баласыз үй мазар» дегендей ар бир кыргыз үйүндө бала үнү ыңаалап, арча бешик термелип, «бешик ыры» ырдала берсин.

Колдонулган адабияттар:

1. Абу Али Ибн Сино Тиб конунлары. 1-китеп, Ташкент. – 1959, 293-б.
2. Акматалиев А. Каада-салттар. Бишкек-2003, 27-б.
3. Акматалиев А. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. – Б.: Шам, 2000. -30-б.
4. Алагушов Б. Бабалардын мурасы. Бишкек-2006, 45-49бб.
5. Ата-бабалар табериги.: Кыргыздын адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым-жырым жана жөрөлгөлөр жыйнагы. Түзгөн М. Каримов. Бишкек-2011. -33-38бб.
6. Кадыров Ы. Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар. Бишкек-2014.
7. Муратов А. М. Эненин бешик ыры – баланын сезимталдыгынын башаты. 2013-жылдын 18-19-майында өткөрүлгөн «Этнопедагогика жана тарых: абалы жана келечеги» аттуу темадагы республикалык илимий-практикалык конференциянын материалдары. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. -2013. №3, 48-б
8. Рысбаев С. Азыркы кыргыз балдар адабияты: пролемалар жана портреттер. – Б., 1998, 8-9-б.
9. Рысбаев С. Сөз жөнүндө дастан. – Б., 2006, 13-б.

УДК: 371, 32 (811, 111)

ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКИХ ИДИОМ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Алипбек кызы Э. ОшМУ

В статье рассматривается роль устойчивых выражений при обучении школьников английскому языку и частота употребления идиом как один из показателей уровня владения языком. Особое внимание уделяется английским идиомам как одному из показателей уровня владения языком. Автором предлагается перечень идиом, которые могут быть включены в учебный процесс при освоении школьниками. Также в статье есть краткое руководство по использованию фразеологических словарей.

The article dwells on the role of learning stable expressions in teaching English at a secondary school. Special attention is paid to idioms as one of the indicators of the level of the foreign language acquisition. The author suggests a list of idioms which may be included in the academic process. The article also contains a short guide on the use of phraseological dictionaries.

Ключевые слова: английский язык, устойчивые выражения, идиомы, фразеологизмы, методика английского языка в школе, методика преподавания английского языка.

Key words: English, stable expressions, phraseological units, idioms, methods of teaching English at school, methods of teaching English.

В этой статье мы рассматриваем идиомы, представляющей собой некие комбинации.

Материал этой статьи будет особенно полезен учащимся, так как многие из приведенных идиом не включены в явной форме ни в словари, ни в грамматические справочники по языку.

Если учащийся хочет приобрести активное, а не пассивное знание материала, т. е. если он хочет использовать эти фразы, а не просто распознавать их, рекомендуется не пожалеть времени для тщательного изучения этих идиом.

Идиома может иметь правильную, неправильную или даже грамматически некорректную структуру. Идиома **I am good friends with him** неправильна или нелогична по своей грамматической структуре. **I**—это единственное число; почему тогда в этом случае не применить корректную форму **I am a good friend with him**? Это форма невозможно, хотя более логична; тогда следовало бы сказать **I am a good friend of him**. Носитель языка не осознает этой несогласованности. Поэтому это фраза является примером идиомы с неправильным по форме, но с ясным содержанием. Другой тип идиомы имеет правильную форму, но неясное значение. **To have a being one's bonnet** имеет правильную форму, но значение этой идиомы неочевидно. В действительности она означает, что кто-то одержим какой-то идеей, но как мы можем знать это, если не будем рассматривать эту фразу как идиому?

Есть третья группа идиом, в которой и форма, и значение являются неправильными. **To be at large**: форма глагол+ предлог+ прилагательное без существительного является странной, и мы понятия не имеем, что она обозначает. Если мы говорим об осужденном, который все еще at large, это означает, что он все еще на свободе.

Например, **to go through thick and thin, to be at dagger drawn, to be in the swim**.

Мы уже рассказали о некоторых аспектах идиом: откуда они появляются, об их форме, их значениях, можем ли мы менять их как. Теперь рассмотрим причины трудностей, которые возникают у иностранцев, когда они пытаются использовать идиомы.

Одна из главных трудностей заключается в том, что изучающий язык не знает, в каких ситуациях можно употребить идиому. Он не знает особенности стиля, то есть не знает, можно ли использовать идиому в формальной или неформальной ситуации. В этой книге даются пометки formal/informal. Непомеченные идиомы могут использоваться в любой ситуации.

Выражения, помеченные **formal**, встречаются чаще в письменной речи; они подчеркивают определенную дистанцию между собеседниками. Такие выражения следует употреблять, например, в докладе перед большой аудиторией. Выражения, помеченные **informal**, используются в ежедневном разговорном English и в личных письмах.

Один из разделов ключевой лексики программы по английскому языку — «Природа». При изучении этого раздела в список лексических единиц, обозначающих погоду, экологию, животных, растения, могут быть включены следующие идиомы:

Идиомы, которые содержат слова, связанные с животными:

To bark up the wrong tree – направить жалобы, желанья, предложения не тому человеку.

His bark is worse than his bit – он внешне, по виду, в плохом настроении, сердит, но не выполняет своих угроз.

A feather in one's cap – чем можно гордиться

To show the white feather – проявить страх и трусость

To feather one's nest – набить карман, нагреть руки

To make the feathers – причинять хлопоты, вызывать ссоры

To draw in one's horns – меньше тратиться

To hold the reins – управлять, быть самым влиятельным лицом в какой-либо структуре

Так как идиомы различаются по стилю и сфере употребления, учащимся следует обращать внимание на приводимые в словарях стилистические пометы и пометы, указывающие на сферу их употребления.

В процессе знакомства с английскими идиомами учащиеся приобретают умение пользоваться фразеологическим словарем и отличать идиому от её грамматического значения.

Упражнения для закрепления

1) Составьте предложения, используя следующих идиоматических слов:

A) Circle, level, middle, round, short, star, straight, triangle, crooked, bottom

B) Two uses of each of the following: cross, line, point, round, straight.

2) Объясните следующих идиом:

a) In half a second

b) On the dot

c) It`s high time

d) A good time in coming

e) To serve time

f) He woke me up at an unearthly hour

g) I haven`t seen him for donkey`s years

h) Let us mark time for a while

i) Where did you serve time, in the army or in goal?

j) A bad quarter of an hour

Литература:

1. Алехина А. И. Идиоматика современного английского языка. 1982. 279 с.
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. 1963. 208 с.
3. Большой англо-русский, русско-английский словарь - В. К. Мюллер 2004
4. Идиомы английского языка – Шафрин Ю. А., 2003 558 с.
5. Кортни Р. Английские фразовые глаголы. Англо-русский словарь. 2000 - 752 с.
6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь, 2000 - 512 с.
7. Краткий русско-английский фразеологический словарь. – М: Русский язык, 1988-544с.
8. Лексикология английского языка. Антрушина Г. Б. Афанасьева О.
9. Методика обучения иностранным языкам в средней школе – Г. В. Рогова. Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова – М: Просвещение, 1991. - 287 с.
10. Морозова Н. Н. – М: Дрофа, 1999. - 288 с.
11. Соловьева Т. С. Английский язык. Конспект лекций по фразеологии, 2007. – 102 с.

УЛУТТУК ОЮНДАР ӨЗӨГҮ «МАНАС» ЭПОСУНДА

Амиракулова Н. Н ОГПИ

Бул макалада «Манас» эпосундагы улуттук оюндарлардын балдарды тарбиялоодогу мааниси жана оюндардын чечмелениши баяндалат

В этой статье рассматривается разъяснение и роль в воспитании молодежи народных игр в эпосе Манас

This article discusses the explanation and role of the national games in the education of youth in the Manas epic

Ачык сөздөр: «Манас» эпосу, улуттук оюндар, тарбия, акыл-эс, кыргыз эл, салттык, адепт

Ключевые слова: «Манас» эпопея, национальные игры, воспитания, умственное, кыргызский народ традиционная, воспитанность

Key words: Epic "Manas", national games, education, mental, kyrgyz people, education

Кыргыз элдик педагогикасынын нукура улуттук оюндар, тарбия, акыл-эс, кыргыз эл, салттык, адепт улуттук педагогикалык таалим-тарбия бер эрежелерин «Манас» эпосунан кыргыз эли болот. Кыргыз эли «Манас» эпосунун тарыхый-фольклордук мааниси абдан зор. Кылымдар бою кыргыздар бул эпостон улуулуктун, биримдиктин, адамгерчиликтин, ынтымакчылыктын булактарын, элдик оюндардын тартып алып келишкен. «Манас» эпосу кыргыз элинин, анын ичинде ар бири биздин улуттук сыймыгыбыз. Кыргыз эли «Манас» аркылуу, андагы асыл сапаттар аркылуу, улуттук оюндарыбыз заркылуу таанытсак болот. «Манас» эпосунун таалим-тарбиялык жагын эпостогу бир эле инсандардын образдарынан гана албастан, ошол кездеги оюндардан алаалабыз. Бабаларыбыз балдарын сезимтал, акыл-эст, кичине-кубаттуу жана алды жагын кыргыз билген, татаал кырдаалда туюктан жол таап чыга билген амалкый болуусуна терең терең, арткы элдик оюндарды пайдаланышкан. Улуттук оюндардын «Манас» эпосунда экенин тарых дайым далилдеп келе жатат. «Манас» эпосундагы оюндарды карап кыргыз элинин каада-салты, тарыхы камтылып кеткен.

Байыртан эле кыргыз эли уул-кыздарын согуш үчүн үйрөтүүгө жогорку деңгээлде келишкендигин биз тарыхыбыздан билебиз. Кыргыздар балдарын жаш чагынан ыкчам, чыдамкай болууга, согуш учурунда колу сынса, колун мойнуна таёйп, буту сынса канжыгасына байлап алып урушууга даярдашкан. Согуш үчүн кыргыз эли балдарына оюн тартып жаш кезинен баштап үйрөтүшкөн. Манас

ъз\ баш болуп ойногон кыргыздардын аскердик-патриоттук оюндары «Ордо», «Жамбы атыш», «Эр сайыш», «Эр эйиш», «Ат чабыш», «Жаа тартмай», «Кък бър\»жана «Балбан к\ръш», «Тогуз коргоол», «Чатыраш»оюндары жана алардын тарбиялык мааниси тууралуу азыноолак токтоло кетсек.

Ордо оюну-чыныгы аскердик оюн. Аны биринчи ойлоп таап, ойноо эрежесин киргизген Манас десек да жаёлышпайбыз. Бул оюндун тъмъндъг\чъ маанисин эсте сактоого тийишпиз. Тегерете чийим-чеп коргон, шаар маанисинде: дал ордосу- борбор, ордодон оёой менен атып чыгара албай турган кылып, ч\кън\н сыныгын коюп аны «кан»деген. Бул чындыгында кан, канды тегерете коюлган кып ч\къ-кандын аскери. Ордо атуучулар эки бет болуп ч\къ калчашып, кимисинин ч\къс\ консо, ошол жак биринчи атат. Бул к\чт\ кол чабуул кылганы: ар бир ордо атуучуга беш ч\къ тийиш болот, \ч аткан оюнга ээ болот, мисалы беш аскердин \чъс\ согушка киргени жоо болгону, чийинден тпъстън атат, -коргон сепилден атканы: эгерде аткан ч\къс\ чийинден чыгып турса, оюнду улантып ата берет. Мисалы беттешкен жоосун ълт\ръ берген сыяктуу: чийинге жакын келген ч\кън\ кадайт, жекеге чыккан же кароолго чыгып келген жоону ълт\ргън\: атылган ч\къ чийинден чыгып, чийиндин ичине эки кадам, томпою ч\къгъ жакын жатып калса, бир бутун тамандап ч\кън\ олтуруп чертет, мисалы: аты ъл\п жоо менен жъъ согушуу, жаа менен эмес, колмо-кол согушуу: черткен кишинин сыртында ч\къ калган болсо, оюну ълт. Жоо сыртынан курчап кеткени: бир же \ч ч\къ черткен соё канды чертишке уруксат, -кандын кароолун ълт\р\п, канга кол салганы: четки чийинге жакын келген ч\кън\ кайра тооруп атып алат. Муну «тоорумак» дейт-четке келген жоону кайта байлап кеткени, четтеп жалгыздап ж\ргънд\г\ ълт\рмъг\: беш ч\къ \ч атканга жарайт, -беш аскердин \чъ согушта, экъъ коштоо болгону: \ч ч\къ эки атканга жарайт, -\ч аскердин экъъ согушта, бири коштоо болгону: бир ч\къ бир атканга жарайт, -жоодон кырылып бир киши калса да согушуу: бир жактын теёинен къб\нъ оюн жетпей калса, жеёилгенге эсеп-къб\ кырылып, аттан ажырап, жъъ калганда жеёилгени; каны бар жакта бир ч\къ, бир оюну болсо да жеёилбестен атышат. Жоо ълбъстън аман калып, атуучуну ълт\ргън\; кан ордодо турганда канга бет алдырып атат, качан болсо канга, тууга бет ала согушуу керек дегени. Ошентип ордо оюнчулары кезеги келгенде м\мк\н болушунча ъз атаандаштарын жеё\гъ аракет кылышкан. Тарыхта кандай гана согушту албайлы аскерлер жеёишке эртерээк жет\н\ эёсешкен. [3; 142-143]«Манас» эпосунда тъмъндъг\дъй саптар бар:

Кырк таман ордо чийдирип,

Кылым журтка билдирип,

Кыркалай ч\къ атышат,

Кызыгын журтка с\йд\р\п,

Чийинин басып аткылап,

Чогултуп ч\къ \йд\р\п (Сагынбай Орозбаковдун варианты)деп эпосто белгилеп кеткендей Ордо оюнунун эё негизги максаты жаштарды к\чт\, эркт\, шамдагай, ошондой эле эрдик кърсът\ м\нъзгъ тарбиялоо болуп эсептелген. Ордо оюнунун ж\р\ш\ндъ адамдарды тазалыкка, адепт\л\ккъ, улууну урматтоого, кич\н\ ызаттоого Ата Журтту с\й\гъ багытталган белгилер бар. Кыргыз эли жаштарды китепсиз, доскасыз эле ъз\н\н улттук педагогикасы менен тарбиялап келген. Ошондой педагогиканын бир бъл\г\ ордо оюну болуп эсептелет.

Тогуз коргоол оюндун ж\р\ш\ндъ айыгышкан арифметикалык търт амалды чебер пайдалана билип, ъз\н\н ж\р\ш\н да, атаандашынын оюн да, чагылгандай тез таап алууга тийиш. Тогул коргоол –Манас ата, кыргыз эли с\й\п ойногон оюн. Тогуз коргоол аё-сезимд\л\ккъ, акыл-эст\л\ккъ, математикалык ой-ж\г\рт\н\ ърк\ндът\п, аналитикалык акылды т\птъп, интеллектуалдык потенциалды бийик

кътъргын оюн. Манастын убагында тогуз коргоол оюну ойнолгондугун тымъндг\ саптардан къръ алабыз.

...Жалпак жыгач чаптырып,
Чараларын оюшуп.
Бир жагына бир тогуз,
Бир жагына бир тогуз.
/й чыгарышып коюшуп,
Ою менен олтуруп.
Ташын салып толтуруп,
Тогуз коргоол ойгону
Ордо, тогуз коргоол деп,
Жаш Манас кылып койгону
Тогуздан коргоол салганы

Бу Манастан калганы... (С. О. в1. 172)деген саптар тогуз коргоол оюну байыртадан эле ойнолуп келе жаткандыгын баяндайт.

Мындан да татаалыраак оюн-чатыраш. Чатыраш кыргыз элинде байыртадан бери ойнолуп келе жаткан шахмат оюнунун бир т\р\ Кыргыз эл бул оюнду тойлордо, бош убактыларында, эс алып, кье\л ачуу \ч\н ойной тургандыгы «Манаста» баяндалат.

Сыр аякка бал салып,
чатыраш ойноп дае салып,

туу байталды сойдуруп... Чатырашты элибиз байыркы доордон, азыркы к\нгъ чейин ойноп келе жатат. Кыргыз эли мындай оюндар аркылуу балдардын акыл-эсинин ъс\ш\нъ, ой-ж\г\рт\|с\н ъст\р\|гъ тарбиялап келишкен.

Кыргыздардын бабалардан муундан-муунга мурас катары ът\п келаткан миёден ашуун элдик оюндары бар. Аларды ъзгъчъл\ктър\нъ жана т\р\нъ карата акыл оюндары, ат оюндары, ч\къ оюндары, бълмъдъ ойнолуучу оюндар, балдар оюндары, кыймылдуу оюндар, кыз-келиндер \ч\н оюндар деп бир нече топко бъл\нът. Ал эми изилдъч\лърд\н байкоолоруна караганда кыргыз элинин бир миё жыл чамасындагы ойнолуп келе жаткан улуттук оюндары: «Балбан к\ръш», «Эр сайыш», «Жамбы атыш», «Ат чабыш». Бул оюндар Манас баатырдын убагындагы Къкътъй хандын ашында ойнотулгандыгы баарыбызга белгил|. Семетейдин убагында улак тартуу дагы болгон. Кыргыз элинин оюндары т\рд\| мезгилдерде болот. Чоё аш, тойлор боло турган болсо, ошол той ъткър\|ч\ кишилер ъз айылындагы аттуу-баштуу кишилерге кеёеш куруп, кеёеш ъткър\| \ч\нмал союп, даярданып туруп, кьпч\л\к элди чакырып ъткъз\шкън. [4]

Ар бир эл ъз\н\н салты, \рп-адаты менен гана эмес ъздър\нъ тиешел\| болгон улуттук оюндары менен да айырмаланат. Улуттук оюндардын ъзгъ\ «Манас» эпосунда деп айтып келебиз, эпостон «Къкътъйд\н ашы» эпизодундагы оюндарга токтоло кетсек.

Ат чабыш кыргыз элинин эё маанил\| жана кызыктуу оюндарынын бири. «Манас» эпосунда да ат чабыш тууралуу кьп маалыматтар бар. К\л\к аттарды саяпкерлер таптайт, чабылуучу аттын кандай к\л\к экендигин алдын ала къръ билген сынчылар, чабышка т\шкън аттардын с\ръч\лър\ болот. Маселен: Къкътъйд\н ашында

Хан Къкътъй ашында
Катышкандар уккула
Каада оюн башталды
Камда тулпар аттарды
Къкътъйд\нбаш байге
Кырк миё кызыл алтындан
Калбай баары угуптур

Аттын баарын суутуптур

Ырчы уул салып кабарды

Аттарды элдер чубатты... Элдин баары аттарын сынаш \ч\н жана байге \ч\н ат чабышка салышат. Манастын Аккуласы жана Жолойдун Ачбууданын кошуп эсептегенде миё тулпар жарышка т\шт. Манастын Аккуласы биринчи марага келип, элдин баары байгени бъл\п алышып, с\й\н\п калышат. «Ат адамдын канаты» дегендей кыргыз эли жана къчмън элдер баарысы атка ътъ аяр мамиле жасап келишет.

Балбан к\ръш- Къкътъйд\н ашында балбан к\ръштъ Жолой менен к\ръш\гъ эч ким чыкбай Манастын суранычы менен Кошой чыгат. К\ръшкъ чыгар алдында Манас Каныкей тиккен кандагай шымды алп м\чъл\ Кошойго берет. Балбан Кошой Манаска «Балалуу бол» деп бата берип, Жолойду жыгып намысты алат.

Аёгычакты Ырчы уул

Ырдап айтып келатат

К\ж\рмън иштен калбаган

Тал чыбыктай толгонуп

Тамызда бышкан балбандан

Кум-чълдърдъ жол ж\рсъ

Аёкабаган адамдан,

Азаматты тандаёар!

Нескара кабарды угуп, калкынан балбан карап, Жолойду чыгарат, ошондо Манас Кошойду к\ръшкъ чыгып бериё деп суранат. Кошой Жолой менен к\ръш\гъ, намысты бербъгъ чыгат.

Олуя Кошой абаёдын

Айанар жери калбады

Колдорун катуу салышты

Ача кармай алышты

Къдън менен тирешип

Буттары жерди жирешип

Жан аябай к\ръшт\

Булкуп-силкип имерип

Белден бура кармашып

К\рк\рът\п айлантып

Ачуусу менен бек кармап

Тъбъс\нъ артылта

Аркасынан таштады

Жетимиш търттъ абаёдын

Кайраты тоодон ашканы

Балбан к\ръштъ эки балбан тартип боюнча жекеме-жеке кармашып, к\чт\с\ алсызын жыгып намысты алат. Балбан к\ръш байыртадан белгил\ болгон элдик оюн, чоё-чоё аш, тойлордо, азыркы кезде майрамдарда да ойнотулуп келет.

Жамбы атуу

Ат чубуртуп Айдарды

Арылып чаёы калбады

Алаштын эли камынып

Жамбы атуучу жерине

Жыгачка жыгач улатып

Бир-бирине куратып

Темир менен кабатып

Жер каздырып бекитип

Мамыны койгон орнотуп

Узундугу бул жыгач
Бир миё эл\ беш кулач
Жетимиш танап тактырып
Жамбысын ага астырып
Дайарлатып коюптур...
Мергендин баары жыйылды
Къкътъйд\н ашында
-Жамбыны атып ким алса
Жамбыны кошо алары
Тогуз аттан комдуу тъъ
Тогуз бедтъъ жакшы ат
Тогуз ичик булгундан
Топо жукпас кулпунган

Ж\з сарыпай чапан бар... деп Ырчы уул жар салат. Манжу, кытай тараптагы мергенчилер, кыргыздардын мергенчилери дагы жамбы атышып, мында да кыргыздар намысты бербей, утушка ээ болот. Манастын атканы дал тийип, жамбыны т\ш\ръ атып, душмандын къън\н сындырат.

Эр сайыш

Ырчы уул атка мингени
Ырын баштап ийгени
Эр сайышуу мъръръй бар
Баатырларыё ылгап ал...
Алгарасын аргытып
Коёрбай ъз\ жънъд\
Ат сайышка барууга
Коёрбай чыкты деп угуп
Айкъл Манас баатырыё
Токтоно албай удургуп...
Ортодо турган Коёрду
Опол тоодой доёузду
Айкъл Манас кабылан
Капталдан ары бир койду

Эр сайышка калмак, манжуу тараптан Коёрбай, кыргыздардан Манас чыгат. Эки хандын беттеш\с\ эки тарап \ч\н теё чоё мааниге ээ болот, эки баатыр теё жеёилип калууну ъз элинин мъръръйд\ колдон алдырышы, калктын намысынын кетиши катары санашат. Манас менен Коёрбай бири-бирин ач арстандай качырышып, айкырып найза сунушуп, алтымыш найза сындырышат. Акыры Манас каардана качырып барып, сыр найза менен таамай туштап ъткъндъ, Коёрбай Алгаранын \ст\нън тоо кулагандай кулап т\шът. Намысты кыргыздар колго алат.

Жаа тартмай Кыргыз элинин тарыхында душмандарына каршы к\ръш ж\рг\з\п, эли-жерин баатырдык менен коргоп келишкен. Кыргыз эли ъз эркиндигин коргоодо аскер куралдарын, анын ичинде жааны да колдонгондугу баарыбызга белгил\|. Бул жън\ндъ «Манас» эпосунда тъмъндъг\дъй айтылат:

Шар этип саадак тартылды,
Ънър\ журттан артылды.
Саадактын огу жеткени,
Бърк\нъ таккан чокуну,
/згън бойдон кеткени
Саадактын кърд\ огуну
Баары кыркып ът\пт\р

Тебетейдин чогуу

Манастын чорлору Къкътъйд\н ашында тэрткъ бъл\н\п, жоокердик т\рд\ \ оюндарды кэрсэт\шкэн (С. О. в)

Жаа байыртадан эле кыргыз элинин мергенчилик куралы болгон. Аскер куралдарынын бири катары да пайдаланышкан. Атчан чаап бара жатып жаа тартышкан. Азыркы кезде спорттук оюн катары кеёири колдонулат. Жаа тартмай аралыкты кэз болжол менен элчэй бил\гэ, бутаны т\з мээлэгэ шамдагайлыкка кэнд\рэт. Азыркы кезде бул оюндун ат минбей жэ туруп жаа тартышкан жэнькэй т\р\ кеёири тараган. Оюн тегиз жерде ойнолот.

Эр эёиш-эки балбандын ат \ст\ндэг\ алышуусу. Бул оюндун келип чыгуусу куралынан ажырап калган атчан жоокердин ат \ст\ндэг\ кармашуусуна шартталган. «Манас» эпосунда Къкътъйд\н ашындагы Чыёоончу менен Шаёдэггэрд\н эёиши:

Алар эѳиш салсын деп,
Чабендеси жеѳсин деп
Къкбър\ кылган улактаы

Кър\нъ аттан эѳсин деп (С. О. З. 254-255)деген саптар эр эѳиштин байыркы оюн экендигин далидеп турат.

Кък бър- улак тартуу той-аштарда жана майрамдарда ойнолуучу улуттук оюн. Азыркы учурда Кък бър\ колго алынып, к\чъп турган мезгили. Эпосто Кък бър\ жън\ндъ тъмъндъг\дъй саптар бар:

Бъл\н\п ордо, чын мъръй
Атпай турган жер бекен
Жатпай оюн, кък бър\
Тартпай турган жер бекен (С. К. в)

«Манас» эпосунда дагы биз жазбай, изилдебей калган къптъгън оюндун т\рлър\ бар. М: Салбуурун, Оромпой, Эръъл, Жъъ Кунан чабыш, Жоолук таштамай жана башка оюндун т\рлър\ бар.

«Манас» эпосундагы элдик, салттык оюндар аркылуу кийинки муундарга патриоттуулук, Ата Мекенин, эли-жерин душмандардан коргоо ыйык милдет экендигин жеткирип келгендиги чындык. Улуттук оюндарыбызды тз\б\з баалап, ойноп жана эл аралык аренага алып чыгуу менен бирге, биз кыргыз элинин байыркы, т\пк\л\кт\ эл экендигин, тз\н\н баатырдык эпосторундагы къз карандысыздыгы \ч\н ж\рг\з\п келген к\ръш\н, улут катары жън эле жашап келбей, андан ары тс\п\ън\г\ жън\ндъг\ идеяларын д\йнъгъ тааныта алабыз. Бала търългъндън баштап эле, элибиз улуттук оюндар аркылуу балдарга аскердик тарбия берип, руханий байлыгын тст\r\п, мекенине болгон с\й\с\н арттырып келишкен. Балдар жаш кезинен баштап, аш-тойлордо тткър\лгън элдик, салттык оюндарга аралашып ж\r\п, убагы келгенде ошол оюндар аркылуу баралына жетип, эли-жерин коргоочулардан болушкан. Улуттук оюндар илгертеден кыргыз элинин канына сиѳген салттык кър\н\ш, жогоруда кърсът\лгъндъй мелдештерге т\шкън адамдар жеке гана байге \ч\н эмес, Ата Мекенинин намысын талашкан. Элдик, салттык оюндарыбыз атадан балага мурас катары берилип, ойнолуп келгендиги, элибиздин тарыхынынын бир бъл\г\ болуп саналат. Мына ушундай даанышман идеяларды тз\нъ камтыган, жаш муундарга таасирд\ таалим-тарбия бер\н\н эѳ сонун \лг\лър\н баяндаган педагогикалык эстелик-ал «Манас» эпосу. Ал тз\ эле б\г\нк\ жаштар \ч\н, биз \ч\н тз алдынча тарбия бер\ч\ чоѳ мектеп.

Адабияттар:

1. Байгазиев С. Балдарга Манас баатыр жън\ндъ Б-2008
2. Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, «Манас» энциклопедиясы Б.-1995. 1-т 440б
3. Макс\тов Т. Байымбетов М. «Манас» эпосу элдик тарбиянын кенчи. Б. 1999
4. МаксүтовТ. МырсабековаА. Улуттукпедагогиканыннегиздери Ош-1996
5. Саралаев М. Кыргыздын улуттук спортунун т\рлър\ Ош-1993
6. Токторбаев С. Манас Ата акыл оюндары Ош-2001

КЫРГЫЗДЫН АКЫЛ ОЮНУ «ТОГУЗ КОРГООЛДУ» ЖАНДАНДЫРУУ

Асанова А. Р. ОГПИ

Макалада оюндун ѳткѳндѳгү жана учурдагы актуалдуулугу тогуз коргоол дүйнѳнүн ар кыл ыкмалары жана каражаттары маалымдалат.

В статье дается информация об истории игры «Тогуз коргоол» и её актуальности в настоящем, о различных приёмах и средствах проведения игры.

The article gives information about the history of the game "Toguz korgoyl" and its relevance in the present, about various methods and methods of the game.

Ачык сөздөр: улуттукоюн, акыл-эс, денсоолук, мелдеш, жоокерчилик, үй, казан, уя

Ключевые слова: Национальная игра, психическое здоровье, ответственность, конкуренция, дом, казан, лунки

Key words: National game, mental health, responsibility, competition, house, cauldron, holes

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон улуттук оюндары менен айырмаланат. Ал эми кыргыздын улуттук оюндары болуп ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, акчөлмөк, селкинчек, балбан күрөш, жаа тартуу, жамбыатуу, ат чабыш жана башка оюндардын түрлөрү эсептелет. Кыргыз эли көчмөн тарыхында татаал жолдорду басып өтүп, эл жерин, тоолорун, сууларын, кен байлыктарын табигаттын катаал кырсыктарынан коргоп келген. Ошону менен катар өз биримдигин, үрп-адатын, салтын, кылымдар бою түзүлгөн маданиятын көөнөртпөй сактаган. Не бир ажайып ыр күүлөр, элдик кол өнөрчүлүктүн түмөнтүрү, макал-лакаптар, жомоктор, уламыш, болмуштар, ал эмес улуу эпосторго чейин тилден-тилге, ооздон-оозго өткөрүлүп аздектелип, эс акылдын кудурети менен ушул күнгө жетти. Ат жалында эркин ойноп, көчүп конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк мүнөзүнө, акыл эсти өстүрүүгө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Ал оюндар азыр биз жашап жаткан күндөргө да жетип, кай бирлери социалдык мазмунга жараша өзгөрүүлөргө дуушарланган.

Тогуз коргоол оюну бүткүл дүйнөгө белгилүү болгон макала оюндарынын бири. Кыргызстандан тышкары батыш Монголияда «Эсенкоргоол» жана Казакстанда «Тогуз кумалак» ат менен белгилүү. Бул оюн Орто Азия өлкөлөрүнөн башка түндүк-чыгыш Ооганстанда (Бадахшан), Орусияда (Алтай, Хакассия, Якутия, Татарстан жана Тува), батыш Монголияда жана түндүк-батыш Кытайда (Үрүмчү, Жунгария) ойнотулат. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен «Мектептин бардык класстагы окуучуларына тогуз коргоол оюну ойнотулсун» деген буйругу киргизилген. Бул оюндун электрондук версиясын кыргыз информатиги К. Картанбаев 1999-жылы түзгөн. Оюнду кыргыз жарандарына таратуу максатында тогуз коргоол федерациясы 1993-жылы түзүлгөн.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүн биз көздүн карегиндей сактап, муундан –муунга өткөрүп берүүчү белгилеринин бири-улуттук оюндар. Булар жаштардын акыл-эсин, дене түзүлүшүн, ден соолугун чындоого бирден бир курал катары колдонулуп келген. Ошолордун бири - тогуз коргоол 2009-жылы Кыргызпатент уюмунан кыргыз элинин салттуу билими катары ырастама алган.

«Манас» эпосундагы баатырдык мелдештерин, оюн-зоокторун, акыл оюндарын изилдеген окумуштуулар да болгон. Өзгөчө «Манас» эпосунун 1000 жылдык мааракесин белгилегенде нечен китептер, макалалар жаык көргөн. Мында кыргыздын салттуу мелдештери, оюн-зооктору Манас атабыздын мезгилинде эле калыптанып жана өнүгүп келгени көрсөтүлгөн. Эпос боюнча «ордо» жана «тогуз коргоолду» Манас өзү ойлоп тапкан жана кийинки мундарга мурас катарында калтырылган деп айтылат. [4]

«Манас» эпосунда эң алды менен «тогуз коргоол» жана «ордо» оюндары кеңири сүрөттөлөт. Тогуз коргоол оюну азыркы биз жашап жаткан күнгө чейин жетип отурат бирок, ат оюндарындай эл арасына сиңип кете элегин баарыбыз эле билебиз, ошол биздин ата-бабаларыбыз ойноп, Манас атабыз мурас катары калтырган оюндарды кийинки муундарга жеткирүү биздин милдетибиз. Азыркы коомдо ар бир мен кыргызмын деген инсан «тогуз коргоол» кыргыздын улуттук оюну экенин билбейт. Мунун себеби бул оюндун күнгө-күнгө той аштарда, ар кандай мелдештерде ойнотулбай баратканында.

Орустун изилдөөчүлөрү «Байлардын кылаарга иштери жок тогуз коргоолду ойлоп табышкан» дешет. Ал эми кыргызда малчылар балдардын логикасын тарбиялоо үчүн ойлоп тапкан. Венгер окумуштуусу Жорж Алмааши «Азиянын жүрөгүнө саякат» аттуу кетегинде «тогуз коргоол акыл-эс оюнун кыргыз эли гана ойнойт экен» деп көзгө сая көрсөткөн. Казактарда Каныкеев деген окумуштуу «Илгери адамзат дене даярдыгына муктаж болушкан. Аңчылык кылышкан, согуш чыгышкан. Дене даярдыгын сапаты түгөнүп калгандан кийин алардын логикасын ойготуучу бир нерсе керек болгон. Башкача айтканда, оюн ойлоп табуу керек болгонунун негизинде тогуз коргоол улуттук оюну пайда болгон» деген.

Кыргыз элинде тогуз коргоол байыртадан бери келе жаткан көөнөрбөс эстелиги, акыл-ой байлыгынын казынасы, көчмөн турмуштун, жоокердик мамилелердин сырдуу түйүнү жана көпчүлүктүн черин жазып эрмектөөчү ортолук оюну. Тогуз коргоол оюну «Манаста» чагылдырылган негизги оюндардын бири катары төмөндөгүчө айтылат:

Кыркың кызык ойнотуп,
Чатыраш оюн салыңар,
Тогуз, онуң биригип,
Тогуз коргоол алыңар.
Жыйылып алып жыйырмаң,
Топ таш-чакмак алыңар
Жалпак жыгач чаптырып,
Чараларын оюшуп,
Бир жагына бир тогуз,
Бир жагына бир тогуз
Үй чыгарып коюшуп,
Ою менен олтуруп,
Тогуз коргоол ойгону,
Ордо тогуз коргоол деп
Жаш Манас кылып койгону ...
Тогуздан коргоол салганы,

Бу Манастын кылганы(Сагынбай Орозбак уулунун варианты боюнча «Манас» эпосунан үзүндү)

Кыргыздын бир нече жолку чемпиону, эл аралык мелдештердин жеңүүчүсү, эл аралык даражадагы спорт чебери, өлкөнүн кыз-келиндер курама командасынын башкы машыктыруучусу, улуттук даражасы калыс Нурия Султанмуратованын айтымында оюн гундар доорунан бери ойнолуп келе жатат. Оюндун пайда болушуна ар кандай божомолдор бар. [3]

Эл арасында тогуз коргоол тууралуу божомолдор да айтылып келет. Божомолдо жолоочулар төөлөрүнүн үстүнө ар түркүн нерселерди жүктөп алып кетип бара жатып бир жерге түнөөгө мажбур болушуп конуп калышат экен. Эки чоң нар төөнү жүгү менен ортого коюп, калгандары тегерете уктап калышат. Эртеси баягы кетип жаткан жолун андан ары улантып кетишет. Кокусунан өтүп бара жаткан башка жолоочулар жакшылап көз жүгүртүшсө эки тарабы тогуздан он сегиз, ортосунда эки чоң төө жаткан орундар жерге чөгүп кетиптир. Төөлөр жаткан чуңкурларга төөнүн коргоолдору кургак болуп калыптыр. Окуяга кабыл болгон жолоочулардын бир ойлонуп олтуруп ушул оюнду ойлоп чыккан деген пикирлер да айтылат. Төөнүн кыгын да коргоол дешет, ошондуктан оюндун «тогуз коргоол» деп аталып калган деген имиштер бар.

Бирден тогузга чейинки турмушта колдонулган сандардын баарын катыштырып, негизги математикалык амалдарды үйрөтүү максатында ойлоп чыгарылган логикалык, спорттук оюн. Илимдердин падышасы делген математика жагынан алып караганда-сандарды кошуп, кемитип, бөлүп, көбөйтүп, жуп сан менен так сандын айырмасын түшүндүрүү, жаратылыш жагынан – аралыкты, багытты айырмалоо, дене-тарбия тарабынан- туз олтуруу, көп коргоолдорду колго батыруу, ыкчамдуулук, шамдагайлык, психология жагын карасак- атаандашка болгон мамиле жол тапкычтык, эске тутуу жөндөмүн өрчүтөт. Жеңишке

жетишүүгө умтулуу, токтоолук, сабырдуулук, логикалык ой жүгүртүү сыяктуу көп тармактуу касиеттерди өзүнө камтыйт. Кыргыздар жаш муундарга жашоо- турмушта эң керектүү болгон сапаттарды ушул оюн аркылуу негиздегенге, тарбия-таалим берүүгө аракет кылышкан. [2]

Оюнду ойлоп чыкканда натуралдык сандардын бирден тогузга чейинкиси колдонулган. Тогуз саны кыргызда бир санды гана эмес, көп сандардын жыйындысын түшүндүрөрү бизге белгилүү, мисалы, тогуз тооч таратып, тогуздап мал айдап, тогуздап торко кийип сыяктуу. Тогуз деген сан ата-бабабызда ыйык сан катары бизге маалым.

Тогуз коргоолдун тактайындагы «уялар» менен аймактык бөлүнүштөр, элдердин айрым топтордун ээлеген орду белгиленип көрсөтүлгөн. Ушул максатта жөнөкөй тегерекчелерди, айлана сызыктарды байыркы географ-окумуштуулар да колдонушкандыгы белгилүү. Маселени ушул багытта караганда «уялардын» аталышы рельефтин, элдин, жоокерчиликтин, көчтүн талаптарына карата болуш керек. Ал оюндун жүрүшүнөн да даана байкалат.

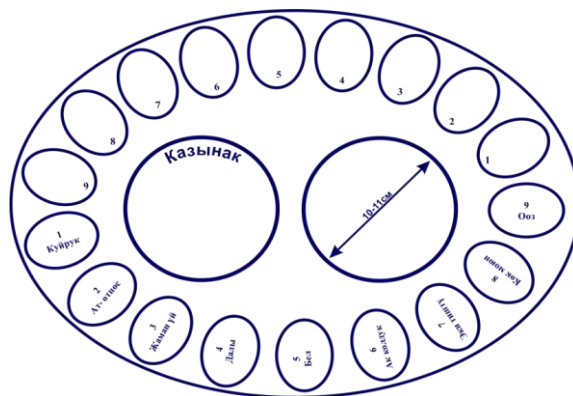
Оюндагы үйлөрдүн аталыштары аймактык өзгөлүктөргө карата ар кандай аталышта болот.

Үйдүн номери	Үйлөрдүн аттары		
	Нарындыктарда	Ысык-Көлдө	Казак элинде
1	Куйрук	Куйрук	Арт
2	Ат өтпөс	Ат өтпөс	Тектурмас
3	Жаман үй	Текилдек	Ат өтпөс
4	Далы	Белден алды	Атсыратар
5	Бел	Бел	Бел
6	Ак колдук	Ак далы	Белбасар
7	Эки тиштү	Эки тишти	Канды капкан
8	Көк моюн	Көк моюн	Көк моюн
9	Ооз	Ооз	Маңдай

[2; 61]

Бирок уялардын чыныгы аттары унутулгандыктан, кийинки учурда мал-чарбачылыктын таасири менен эч кандай маани бербеген жөн гана аталыштар айтылып калган (тегилдек уй, жаман уй, бел уй, куйрук уй ж. б.) Ал эми тактайдагы «казына», «туз» деген аталыштар мурунтандан бери сакталгандыгы оюндун маанисинен даана байкалат. Ушуну менен бирге оюнду ойноо учурунда, анын эрежелеринде алдуусу алсызды талап турган замандагы көчмөн тиричилик, жоокерчилик турмуш чагылдырылып, көчүп конууда, чабуулга өтүүдө, коргонууда «так» болуп бөлүнбөй, «жупташып» жамаатташып, биргелешип аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрү тогуз коргоолдо айкын көрсөтүлгөн. Айрыкча атаандаштардын «чабуулга» өтөр алдында бири-бирине берген суроо жоопторунда жана ойноо ыкмаларында жоокерчилик замандагы каршылаштардын чалгын чалуу, бөгөт коюу, алаксытуу ж. б. окшогон тактикалык сырлары чагылдырылат.

Тогуз коргоолдун тактасында 162 коргоол болот. Тактанын эки жагында үй жана ортодо эки казан бар. Оюнчунун казаны атаандашына жакын болот. Казан оюнда колдонулбайт, бир гана коргоолдорду чогултуу үчүн керек. Оюн башында ар бир үйдө тогуздан таш бар, казандар бош.

[2; 60]

Оюндун негизги максаты: жоокерчилик мезгилдеги каршылашкан эки жактын бири-биринин күчтүү жактарынан буйтап өтүп, экинчи жактын күчүн, айласын кетирип, жеңишке жетүүдөгү согуштук ийкемдүүлүк менен анын жашыруун табышмактуу сырларына негизделген. [2]

Атаандашынан өз казанына 82 же андан көп таш утуп алуу оюнда негизги максат, 81 коргоол уткан болсо, оюн тең чыгуу менен аяктайт. Оюнду баштоо укугу тараптардын келишими же чүчү кулак кармоосу менен аныкталат. Жүрүш жасаган оюнчу өз тарабындагы каалаган үйдөн таштарды алып, ошол эле үйдөн баштап оң жакка карай бирден салып жүрүп отурат. Үйлөрдү секирип же болбосо бир үйгө экиден таш салуу мүмкүн эмес. Жүрүш тогузунчу үйдөн кийин атаандаштын үйлөрүнө кетет. Эгер акыркы таш атаандыштын үйүнө түшүп, ал үйдөгү таштардын саны жуп болсо жүрүш натыйжалуу болуп эсептелет да, оюнчу ошол үйдөгү таштардын баарын өз казанына алат. Эгерде жүрүш жалгыз ташы бар үйдөн жасалса, таш кийинки үйгө конот да, жүрүш башталган үй бош калат. Оюнчуларга оюндун эрежеси боюнча бир жарым саат берилет. Берилген убакыттын ичинде отуз жүрүш жүрүлгөн болсо, кошумча катары жарым саат берилет.

Жаштарга, деги эле жалпыга бал оюндун эрежелери түралуу жазып жүргөн Шербол Жапаралиевдин айтымында, өзгөчө башталгыч класстагы балдардын кошуу, кемитүү, көбөйтүү жана бөлүү сыяктуу математикалык эсептерди тез өздөштүрүүсүнө жардамчы боло алат. Кичине кезинде тогуз коргоол ойногон балдар так илимдерден мыкты болушат. Ааламдашуу алкагында қочмөн цивилизациясы өз баалуулугун жоготуп баратканы ачыктан-ачык көрүнүп турат. Себеби- жаш муундун кызыгуусунун жоктугу болсо керек. Анын үстүнө башка түшкөн таш сыяктуу улуттук дөөлөттөрүбүздү колубуздан тартып алгысы келгендер бар. Кыргыз рухунун туу чокусу эсептелген «Манас» эпосу айрымда талашка түшкөн сымал, эми улуттук оюндарыбыз да талашка түшөбү?- деген жоопсуз суроо ар бир кыргыз жаранын кыжаалат кылбай койбойт...

Тогуз коргоол оюну ар бир атаандаштан тактикалык чеберчиликти, логикалык туура ой жүгүртүүнү, так эсептөөнү, жыйнактуулукту, чыдамкайлыкты жана чечкиндүүлүктү талап кыла тургандыгы түшүнүктүү. Тогуз коргоол оюнун көчмөндөрдүн баш катырма кызыктуу оюну катары кароого болот. Оюнду атайын мелдеш, таймаштарда гана ойнобостон, күндөлүк турмушта мектепте окуган өспүрүмдөрдөн улуу муундарга чейин ойной билүүнү өркүндөтүү жагы жолго коюлса. Акыл калчоо оюунунда ар бир оюнчунун акыл ойлоосун, чечкиндүүлүгүн бекемдеген оюн экендиги маалым. Тогуз коргоол ушул көрүнүшүндө элибиздин көөнөрбөс эстелиги болуп кала берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Анаркулов Х. Н. Кыргыз эл оюндары Фрунзе- 1981
2. Манас энциклопедия Бишкек 1994-ж
3. Саралаев К. Кыргыздын улуттук спортунун түрлөрү Ош 1993-ж
4. Саралаев М. К. Букуев М. О. Мамбеткалиев С. М. «Манастан калган оюндар» 1995-ж 70-71-б
5. Токторбаев С. Манас ата акыл оюндары Ош 2001-ж

Бул макалада кыргыз элинин кыз узатуу салтындагы баалуулугу жана айрым бир унутта калган ырым-жырымдар жөнүндө сөз болот.

В данной статье говорится о ценностях обычая кыргызского народа проводов девушки в дом жениха и некоторых уже забытых обрядах.

This article talks about the values of the Kyrgyz people's custom of sending a girl to the groom's house and some already forgotten rites.

Ачык сөздөр: салт, мурас, \йльн\ \лпът\, кыргызэли, жаёмуун, дъълът, туруктуу

Ключевые слова: обычай, наказ, обряд венчание, кыргызский народ, молодое поколение, опора, стабильный

Key words : custom, punishment, ritewedding, Kyrgys people, young generation, support, stable

Сабыр Иптар уулу «Кыргыз жан д\йнъс\» деген китебинде «Салт» т\ш\н\г\н\н эки маанисин кърсътът: 1. Жалгыз; 2. Туруктуу. Турмуш мыйзамы боюнча бардык нерсе салттуу, башкача айтканда, жалгыз жана туруктуу: търъл\ да, ъл\мда, айда, к\нда, жерда.... . салттуу. Мындан« жалгыздык-туруктуу нерсе, ал эми туруктуу деген нерселер жалгыз болот деген жалпы тыянак чыгарган. Андыктан, жалгыз нерсенин бары сактоого, коргоого муктаж. Салт бир нече доорлорду, замандарды кучагына алып элди ички-тышкы деградациядан, опурталдуу кыямат- кайымдардан сактап, калкалап, кьпч\л\кт\ элге, массаны калкка айландырып, анын адамзат алкагындагы татыктуу ордун камсыз кылып келет. Салт- эл турмушун тескеген туруктуу рухий- маданий эреже. Салт жоголсо, эл жоголот. Андыктан, аны кьзд\н карегиндей сактоо зарыл. [5, 78]

Б\г\нк\ элибиздин ъз алдынча эл болуп, ъз\н\н ким экендигин таанып, ъз\н\н ъткьндън калган жакшы мурастарынын кьпч\л\г\н эстен чыгарып, ааламдашып турган мезгилде аларды кайра калк арасынан жыйноо, изилдъъ, \йрн\ жана аны жаштарды тарбиялоодо пайдалануу б\г\нк\ к\ндъг\ элдик педагогикабыздын эё кьйгьйл\ маселелеринен болууда. Каада- салт гана эмес турмушубузда колдонулуп келген сьздър, аталыштар, терминдерди так колдонбостон орус тилинен кирген сьздър менен колдонуп калбадыкпы. Б\г\нк\ к\ндъг\ кьпч\л\к жаштардан боз \йд\н жабдууларын, ат жабдыктарынын аталыштарын, кой-эчкилердин жаштарын, м\н\шкърд\ккь байланыштуу терминдерди, кыргыздын кыргыз болуп калышы \ч\н жан \рп аракеттенген инсандарды билишине, алардын ъм\р таржымалы менен тааныш экендигине ким кепил боло алат. Кыргыздын кьчмън турмушу менен тааныш, дайым кьч\п- конуп ж\ргън айрым малчы-чабандар, илим менен аракеттенген илимпоздор гана чечмелеп бербесе, кыргыз болуп жаралган кьпч\л\к атуулдардын бул кър\н\штърд\ билсе да, т\ш\нсъ да жарым- жартылай же караманча т\ш\н\г\ жок.

Ошол бир нече доорлорду, замандарды кучагына алып, эл турмушун тескеген туруктуу рухий- маданий эрежелерибиз болгон каада- салтыбызды кьзд\н карегиндей сактап, мурас кылып урпактарга ъткър\п бер\ зарыл.

«Салт» деген сьзгъ «Кыргыз энциклопедиясында» тьмьндъг\дъй аныктама берилет: «Салт- укумдан-тукумга ът\п, кандайдыр бир коомдук топто узак убакыт сакталуучу коомдук жана маданий мурас элементтери: белгил\ бир коомдук тартип, ж\р\м-турум эрежелери, дъълъттър, идеялар, каадалар, адаттар [4, 228]

Салттар, \рп-адаттар жана каадалар бири-бирин толуктап турган т\ш\н\ктър. Алар бири-биринен принципиалдуу т\рдъ айырмаланбайт. Анткени, алар адамдардын бул же тигил окуяларына карата уюшулган ж\р\ш- туруш нормаларынын, белгил\ бир тартиптин кърсътк\ч\ болуп саналат. Ал эми \рп-адаттар, диний ырым-жырымдар ата-бабалардан бери келе жаткан турмуш- тиричиликке, к\ндъл\к жашоо турмушунда колдонулуп келе жаткан тартиптердин системасы. Атап кетсек, курман айт, орозо айт, козу тел\, т\йнъктъ, аластоо, дамбыр таш кагуу ж. б. атоого болот.

Каада- бул салттардын, \рп-адаттардын компоненти. Ар кандай салттар, \рп-адаттар белгил\ бир каадалардан, башкача айтканда, тартиптерден турат. Алсак, меймандостук кыргыз элинин орчундуу салттарынан болуп саналат. Ал эми мейман к\т\дъ, кыз бер\дъ, куда сък болууда ар т\рд\ каадалар колдонулат. Мисалы, конок каадасы, кыз каадасы, кудаа каадасы сыяктуу сый, урмат кърсът\н\н нормаларын каада деп т\ш\нсък болот.

Кийинки мезгилдерде аш-тойлордо, кыз алып, кыз берген мааракелерде элдик салт, байыртан бери келе жаткан каадалар бир топ ъзгър\л\п бара жаткандай. Ошондуктан, каада-салтыбызды, \рп-адатыбызды, байыртан келе жаткан жърългълър\б\зд\ иреттеп, аны калыё элдин алдына кайра сунуу, тарбиялык маанисин ачып бер\ зарыл маселелердин бири.

/рп-адаттар ъз ичине ар т\рд\ каадаларды, ырым-жырымдарды, ырасым-жърългълърд\ ж. б камтып турат. Алар да адамдардын коомдук жана жекече турмуш чъръс\н тейлъ менен бирге ъз\нъ таандык милдеттерди аткарышат. Салттар мезгил менен мейкиндиктин зор алкагын ъз кучагына алып, калктын рухий- маданий турмушунун туткасы катары жашаса, \рп-адаттар анын каражаты, ал эми каада, ырым-жырым, ырасым- жърългълър болсо \рп- адаттардын туундусу катары калкка кызмат ътъшът. Ошондон улам, алардын улуттук, аймактык, мезгилдик ж. б. жагдайларга жараша айырмалуу жактары, бътънчъл\ктър\ къб\рък кездешет. Каадалар турмуштун къб\несе коомдук- психологиялык жагдайларында колдонулса, ырым-жырымдар диний- маданий багыттагы, ал эми ырасым- жърългълър атайын аткарылуучу нормативдик иш- аракеттер чъръс\н тейлеп турушат.... [5. 79]

Уюткулуу улут болуп, улуу тарыхка бай, узак жашаган кыргыз эли байыртадан эле тарыхка, салт-санжырага бай, узак жашаган ъз каада-салтын жоготпой келген улуу кыргыз болуп келет. Ушул улуу журттун урпактары, келечек ээлери, жаш муундар б\г\нк\ к\н\ ата- бабалардын башынан кечирген тарыхты, каада- салттарды урматтабай, унутуп бара жаткандыгыойлондурбай койбойт.

Булмакалада ата-бабадан келе жаткан, кары- жаш дебей, замандаштардын бардыгынын жан д\йнъс\н\н майрамы болгон \йлън\ \лпът\ндъг\ айрым бир каадалар, ырым- жырымдар, ырасым- жърългълър тууралуу съз болмокчу.

Кайталанбаган нерсени салт деп айтууга болборун, салт съзс\з кайталанып турарын биз жогоруда кеп кылдык. Бирок, эски кър\н\ш жаёы муунда ошол эле бойдон кайталанбайт. Ал жаёы кър\н\ш менен бир аз ъзгър\п, эскинин алгылыктуу гана учурларына таянат. Анткени, эскиге таянбай жаёы пайда болбойт. Салт боюнча бирън\н кызына кудаа т\шк\с\ келсе, ъз\н\н айылындагы тили жатык, абийири бар деген кишилерден \ч-търтън\ жуучулукка жънът\шът. /й ээси жуучулукка келгендерди колунда болсо коюн союп, колунда жок болсо тамагын берип, кызын бер\гъ макулдугун же макул эместигин айтып узатчу экен. Бул кър\н\ш азыркы к\ндъ деле калк арасында каадалуу салт болуп аткарылып келет. Бирок, учурда жогоруда айтып ъткън кыз бер\дъ жана келин алуудагы каадалардын кээ бирлери ъз баалуулуктарын жоготуп, къз жаздымда калып жатат.

Кыргыз элинин келин алуудагы жана кыз узатуудагы каада-салттары: Жуучу жибер\, кудалашуу, жыгач т\ш\р\, кийит кийгиз\, к\йъ кел\, жеёкетай бер\, оюн салуу, жооп суроо, ж\з кър\ш\, коюнга салар, куржун съг\, т\нд\к кътър\,

жылкычылык, кыз ойнотор, тьшък талашуу, к\йть-кызды жашыруу, толгоо табак, сеп кърсът\, кыз кыёшылатуу, кыздын кыз белгиси, жеёесинин кър\ш\с\, энесинин кър\ш\с\, ак чачуу, баяндос салуу, кър\нд\к бер\, жол тосмой, кемпир ълд\, сеп ж\ктъ.

Элибиздин унутта калып бара жаткан кыз узатуудагы айрым бир ырым-жырымдарына токтоло кетсек, кызды узатуу-чоё салтанат болгон. Ырым-жырым да кѳп болгон. Ошонун бири- кыз кыёшылатуу. Узата турган кыздын башына жакшынакай кымкап же жаёы чапан жаап, айылындагы ынактары бирден ошол б\ркългън кымкапка башын катып, чекелерин тийгизип, коштошуп, кыёшылашып ыйлаган. Андан кийинки кезек чоё энесине, ѳз энесине, жеёелерине берилген. Алар курулай эле \н чыгара бербестен, жакшынакай \лг\л\ сьздър менен кошок айтышкан.

Жыгач т\ш\r\

Кыз атасынан жооп алгандан кийин келин алуучу куда жыгач т\ш\r\гъ камынат. Боорсок жасайт, мал союп, эт бышырып капка тигип, тьъгъ ж\ктѳп кыз бер\ч\ жерге алып барышат.

Куржун сьг\

- Жыгач т\шт\, той жегиле!- деп кыз атасы айланасындагы айылга кабар берет. Тойго келген аялдар сакалдашуулашып куржун сьг\шът. Куржун ськкьндъ кур эле сьгъ бербестен, ськкьн кабынын, куржунунун оозуна жоолук- кече байлайт. Анан куржун ськкьн аял каптан же куржундан ѳз\нъ табакка эт- боорсоктон салып алып, чыга берет. Тойго келгендер той тамагын талаша- тартыша талап, жеп тарап кетишет.

Ъпкъ чапмай

Бул каада келин келгенден кийин тууган- уруктун арасынан кадыры арткан байбиче эки жашты отургузуп, далысына ѳпкъ чабат. Кан чачырабасын деп эки жаштын башы-кьз\ жабылат. Чабылган ѳпкьн\ «башыёарга жамандык келбесин» деп тьрткь бъл\п, тьрт тарапка ыргытып жиберишет. Каада эки жаштын башына келч\ жамандык ошол ѳпкъ менен чыгып кетсин дегенди т\ш\нд\rът.

Акыркы мезгилдерде кыз узатуудагы дээрлик шаан-шъкьттър коомчулукка кеёири тарап, \йлън\ \лпът\нъ байланыштуу жаёы каада- салттардын, \рп-адаттардын, жьрългьлърд\н калыптануу жана элге таралуу ишинде айрым кемчиликтер, бир жактуулук, ал гана эмес терс кър\н\штър да байкалууда. Мисалы, ачуу басар, алдына бармай, кыздын себин бермей, кууп келмей, кийит кийгизмей, ж\к жыймай, отко киргизмей сыяктуу шаан-шъкьттър менен кошо ѳк\л ата коймой, мындан сырткары кыз узатуу аземин атайын бир ресторан, кафелерде ѳткър\дъ канчалаган тамак-аш, аяктан ал, бияктан бул деп кой-козу, тайлар союлуп, кымбат баалуу белектер, чакыруу билеттерин даярдоодо канчалаган чыгым жумшалат. Бул жерде кеп тигил же бул жьрългьлърд\ кереги жок деп жер\дъ эмес, обу жок жьрългьлърд\, шаан-шъкьттърд\ киргиз\н\н зыяндуулугунда. Учурда эзелтен бери кыргыз эли аздектеп келген баалуулуктардын тамырына доо кетип, азыркы к\нд\н жашоочулары бълък элдин маданиятын, жада калса ж\r\м-турумун да адашып кабыл алып жатканы ѳк\нд\rът. Жаштардын же «кыз бер\», « кыз узатуу» жьрългьс\н кыздын айылына(\й\нъ) ѳткър\п, аны элибиздин жакшынакай салты менен узатып, келинди отко киргиз\, ѳк\л ата менен ѳк\л энени шайлоо, келин кър\ ж. б. салттарды сактоо керек.

Каада-салт, \рп-адат жана жьрългьлър элдик педагогиканын т\гънг\с булактарынын бири экендиги талашсыз кър\н\ш. Канча кылым ѳтсъ да кадырлаган, ар бир улуттун ѳз\нъ таандык, башкалардан айырмаланган, ошол элдин кулк-м\нъз\нъ, шартына жараша ылайыкталган улуу салтыбызды сактап, сыймыктанып, аларды туу тутуп, кылымдан- кылымга аздектеп сактап, улуу элдин урпактарына ѳткър\п бер\ милдети турат.

Адабияттар:

1. А. Акматалиев Кыргыз адабиятынын тарыхы, 1- том Б-2004
2. Абдылдажан Акматалиев Кыргыз адабияты: тарых жана мезгил Б-2010
3. Арстанбек Абдылдаев «Ата-бабалар табериги» Б-2011
4. КСЭ, Ф. 1980
5. Сабыр Иптар уулу «Кыргыз жан д\йн\с\» Б-2017
6. Ташболот Максutow, Анашбек Мырсабеков «Улуттук педагогиканын негиздери» Ош- 1996

УДК: 371, 32 (811, 111)

BRITISH AND AMERICAN ENGLISH: DIFFERENCES IN GRAMMATICAL LEVEL

Абдирашит к А., АлиеваН. ОшМУ

The article is mainly about the differences between British and American English in the grammatical level. There are descriptions of all the differences in grammar: verbs, tenses, prepositions, articles, adjectives and adverbs, nouns. The article defines these items very clearly giving examples to each category.

Key words: British English, American English, grammar, language varieties, influence, function, description.

В данной статье, главным образом, говорится о различиях между британским и американским вариантами английского языка на уровне грамматики. В статье дается характеристика всех различий в грамматике: глаголы, времена, предлоги, артикли, прилагательные и наречия, существительные и т. д. В статье эти пункты четко определены с примерами.

Ключевые слова: Британский английский язык, американский английский язык, грамматика, языковые варианты, влияние, функция, описание.

Аннотация: Макалада, негизинен, англис тилинин британ жана америка варианттарынын грамматикасындагы айырмачылыктары жөнүндө баяндайт. Макалада грамматикадагы айырмачылыктарга мүнөздөмө берилген: этиштер, чактар, байламталар, артиклер, сын атоочтор, тактоочтор, зат атоочтор ж. б. Аталган айырмачылыктар макалада үлгү менен так көрсөтүлгөн.

Ачык сөздөр: англис тилинин британ варианты, англистилинин америка варианты, грамматика, тилдик варианттар, таасир, функция, баяндоо

English as a second or foreign language is the use of English by speakers with different native languages. The English language has great reach and influence, and English is taught all over the world. In countries where English is not usually a native language, there are two distinct models for teaching English: educational programs for students who want to move to English-speaking countries, and other programs for students who do not intend to move but who want to understand English content for the purposes of education, entertainment, or conducting international business. In both these models of learning English it is very necessary to pay attention to the differences between British and American English, it is very important thing to deal with. So, in this paper we are trying to show the main grammatical differences between British and American English.

The article aims to describe all the differences between British and American English in the grammatical level and to give analysis why do we need to learn these differences.

In the current days, English is divided into several varieties, spoken in different parts of the world. Such as: Australian English, South African English, Indian English and so on. However, two varieties of English are considered to be the most influential and widespread of all; generally known as British English, mainly spoken on the territory of Great Britain, and American English, the variety spoken in the USA. [1]

There are many grammatical differences between American and British English. For example, if someone asks if you are hungry but you have just finished your lunch, in British English you would need to use the present perfect tense, “No, I’ve eaten already”, but in American English you can use the past simple tense, “No, I ate already.”

The term “grammar” comes from Greek, meaning “craft of letters”, which is an apt description. In any language grammar is the systematic study and description of a language and a set of rules and examples dealing with the syntax and word structures or morphology of a language. [7]

Without grammar, a language wouldn't work, because people couldn't communicate effectively. The speakers and the listeners of any exchange need to both function in the same system in order to understand each other. The grammar of a language includes basic axioms such as the existence of tenses of verbs, articles and adjectives and their proper order, how questions are phrased, and more.

Verbs

A number of verbs can be either regular or irregular in the past simple, however, in the US and GB the forms most commonly used are not the same. Where two forms are given following list, the first is the more commonly employed. It will be seen that in American English; the regular forms is usually preferred, and in British English the irregular. [3]

American English	British English
<i>Burned, burnt</i>	<i>Burnt, burned</i>
<i>Learned</i>	<i>Learnt, learned</i>
<i>Spilled, spilt</i>	<i>Spilt, spilled</i>
<i>Smelled, smelt</i>	<i>Smelt, smelled</i>

The verbs *fit* and *wet* are regular in British English, but irregular in American. In AmE *fit – fit – fit*, *wet – wet – wet*, and in BrE *fit – fitted – fitted*, *wet – wetted – wetted*. [3]

In American English, the past participle of *get* is either *gotten* or *got*, except in the structure *have got*, used as an alternative to *have*, which is the same as in British English. [2] For example,

American English

His tennis has gotten much better

I’ve gotten to know him over the years

British English

His tennis has got much better

I’ve got to know him over the years

Use of past simple and present perfect tenses. In American English these two tenses are often interchangeable in conditions where only the present perfect can be used in British English. For instance, when an action in the past has a result now, the present perfect is normally emptied. Other typical cases are with words like *just*, *already* and *yet*, and with *ever* and *never* when referring to a period of time that continues until now. [3]

When expressing the event that just happened, British English usually uses past perfect tense, such as “I’ve just seen your brother” and “I’ve already eaten.” However, American English adopts past tense, such as “I just saw your brother” and “I already ate.” Let us have a look at other examples:

Now I know what it is! I’ve forgotten my husband. (BrE)

Now I know what it is! I forgot my husband. (AmE)

It’s been a long time since we met last. (BrE)

It is a long time since we met last. (AmE)

He went home after he had finished his work. (BrE)

He went home after he finished his work. (AmE) [6]

Prepositions

The use of prepositions occasionally varies, especially in adverbial expressions.

Your daughter’s name stands first in the list. (BrE)

Your daughter’s name stands first on the list. (AmE)

These dresses are in a sale. (BrE)

These dresses are on sale. (AmE)

Similarly, “five past nine” can be expressed in American English by “five after nine” or “nine five”. In front of “weekend” and “Christmas”, British English uses “at” or “over”, while American English adopts “over” or “on”. [4]

At the weekend / Christmas (BrE)

Over the weekend / Christmas (BrE, AmE)

On the weekend / Christmas (AmE)

In British English, before “day”, “week” or “certain day”, preposition “on” shall be used, while it is not so in American English.

The new term begins on September 1. (BrE)

The new term begins September 1. (AmE)

I'll see you on Monday. (BrE), but I'll see you Monday. (AmE)

In American English, when “home” is used as an adverb, the preposition “at” is not needed. But, in British English, “at” is required before “home”. Hence, “at home” is used in British English. [5]

Is he home? (AmE), but Is he at home? (BrE)

The omitting articles. Most phrases of British English have articles, while those of American English do not have. The “the” in the standard expressions in British English “all the afternoon”, “all the winter”, “all the week”, “this time of the year” are usually omitted in American English. [6] For example: *The swimming pools are open all summer. I'll be here all afternoon. He has been gone all week.*

Differences in adjectives and adverbs

In non-formal American English, adjectives can be used as adverbs, for example “a real good meal”. However, in British English and formal American English, only adverbs can be used, “a really good meal”.

In American English, adverbs can be used more freely in respect of position. They can either be placed in front of auxiliary verbs or behind them, while the meaning of the sentences remains the same. [5] For example, we can either say “*They never will agree to it*” or “*They will never agree to it*”. However, in British English, adverbs are usually placed behind the first auxiliary verb. For example: *They will never agree to it.*

In British English, the adverbs “yet” and “already” cannot be used in past tense and can only be used in past perfect tense. However, in American English, they can be used both in past tense and past perfect tense. [3] Let us see the following examples.

I haven't bought one yet. (BrE, AmE) and I didn't buy one yet. (AmE)

Have you read it already? (BrE, AmE) and Did you read it already? (AmE)

In British English **collective nouns** like *government, staff, committee, company, firm, audience, family, team* can take either a singular or a plural verb. In American English such nouns usually take a singular verb. [3]

To put it simply, we can summarize the grammatical differences between British and American daily English as follows:

1) Sometimes, British and American English use different grammatical form to express the same meaning;

2) Sometimes, the same grammatical form expresses different meanings in British and American English;

3) In some structures, either British English or American English will use integrated grammatical form, while the other adopts the omitted form;

4) Sometimes, American and British English use the same grammatical form to express the same concept and meaning. However, one of them may have another expression form, while the one does not. We could only avoid misunderstanding by attaching attention to those differences in our learning.

The influence of American English on British English is constantly growing – through films, television, pop music, the internet and so on. That's why the learners of British English must have

proficiency on the peculiarities of the American English not only in the grammatical level, but also in vocabulary, spelling, pronunciation and etc.

Literature:

1. Clark, H. H. Using Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
3. Glenn, D. A guide to the differences between British and American English – Spain, 2000.
4. Harmer, J. The Practice of the English Language Teaching (3rd ed.) – Longman: Pearson Education. 2001.
5. Jankowaki, M. Elements of British and American English, 1997.
6. Lowler, H. W. A Dictionary of Modern English Usage – London: Oxford University Press, 1965.
7. Maxwell K., Clanfield L. Differences in American and British English Grammar.

УДК: 378, 147 (811, 111)

THE EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF ENGLISH VOCABULARY

Abdikarimova M. N., Akmalidin kyzy Sh. OshSU

Данная статья раскрывает и изучает особенности исторического развития словарного состава английского языка. При этом определяется важность лексики (слов) при изучении английского языка.

Ключевые слова: английский язык, словарный состав, история, Древнеанглийский период, Среднеанглийский период, запас слов.

Макалa англис тилинин лексикасынын тарыхый өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдейт. Ошондой эле, англис тилин үйрөнүүдө тилдин лексикасынын маанилүүлүгү аныкталат.

Ачык сөздөр:

The article reveals and studies the peculiarities of the historical development of English vocabulary. Concerning the article defines the significance of vocabulary in the learning English.

Key words: English, vocabulary, history, the Old English Period, the Middle English Period, word stock.

Today English as a global language is used internationally, it is learned and spoken by a large number of people as a second language. Nowadays people even call the English language a lingua franca. Lingua franca means a language that is adopted as a common language between speakers whose native languages are different.

So, English has the huge historical background, and now we deal with the historical development of English words from the ancient to recent times, its vocabulary.

The aim of this article is to research all the stages of the historical development of English vocabulary and through the analyzing to define the importance of vocabulary in the learning of the English language as a foreign language.

Vocabulary is a set of familiar words within a man's language. A vocabulary, usually developed with age, serves as a useful and fundamental tool for communication and acquiring knowledge. The English language has an abundant vocabulary system than other languages, there are more than a million words in the English language.

In addition to various word formation mechanisms existing in the languages, such as derivation, affixation, compounding and functional extension, the major source for the large variety of English words is its dramatic history. The 1, 600 years of English existence have been witness to

massive revolutionary changes in the language as it mixed with and continuously borrowed from other languages, with which it came into contact. [8]

Let's turn our attention to the **Old English period** (449-1100). The Old English vocabulary was almost purely Germanic; except for a small number of borrowings, it consisted of native words or formed from native roots and affixes.

Many Old English words of Germanic origin were identical, or at least highly similar, in both form and meaning to the corresponding Modern English words—for example, god, gold, hand, helm, land, oft, under, winter, and word. Others, although their Modern English forms continue to be similar in shape, have changed drastically in meaning. Thus, Old English brēad meant 'bit, piece' rather than 'bread'; similarly, drēam was 'joy' not 'dream,' dreorig 'bloody' not 'dreary,' hlāf 'bread' not 'loaf,' mōd 'heart, mind, courage' not 'mood,' scēawian 'look at' not 'show,' sellan 'give' not 'sell,' tīd 'time' not 'tide,' winnan 'fight' not 'win,' and wiþ 'against' not 'with.' [5]

Some Old English words and meanings have survived in Modern English only in disguised form or in set expressions. Thus, Old English guma 'man' (cognate with the Latin word from which we have borrowed human) survives in the compound bridegroom, literally 'bride's man,' where it has been remodeled under the influence of the unrelated word groom. Another Old English word for 'man,' wer, appears today in werewolf 'man-wolf' and in the archaic wergild 'man money, the fine to be paid for killing a person.' Tīd, mentioned in the preceding paragraph, when used in the proverb "Time and tide wait for no man," preserves an echo of its earlier sense. Doubtless most persons today who use the proverb think of it as describing the inexorable rise and fall of the sea, which mere humans cannot alter; originally, however, time and tide were just synonyms. Līc 'body' continues feebly in compounds like lich-house 'mortuary' and lych-gate 'roofed gate of a graveyard, where a corpse awaits burial,' and vigorously in the -ly endings of adverbs and some adjectives; what was once an independent word has been reduced to a suffix marking parts of speech. [5]

Other Old English words have not survived at all: blīcan 'to shine, gleam,' cāf 'quick, bold,' duguþ 'band of noble retainers,' frætwa 'ornaments, treasure,' galdor 'song, incantation,' here 'army, marauders (especially Danish ones),' leax 'salmon' (lox is a recent borrowing from Yiddish), mund 'palm of the hand,' hence 'protection, trust,' nīþ 'war, evil, trouble,' racu 'account, explanation,' scēat 'region, surface of the earth, bosom,' tela 'good,' and ymbe 'around.' Some of these words continued for a while after the Old English period (for example, nīþ lasted through the fifteenth century in forms like nithe), but they gradually disappeared and were replaced by other native expressions or, more often, by loanwords. [2]

Old English also made extensive use of compounds that we have now replaced by borrowing: āþwedd 'oath-promise, vow,' bōchord 'book-hoard, library,' cræftspræc 'craft-speech, technical language,' dēorwurþe 'dear-worth, precious,' folcright 'folkright, common law,' galdorcræft 'incantation-skill, magic'.

Some common words from Old English:

art – are

canst – can

dost – do, does

hath – equivalent of modern has

shall or shalt – will

thou – you

thy – your

wit – To know, e. g.,

"Canst thou wit what the day shall bring?" [7]

A great variety of miscellaneous borrowings came from Latin probably because they indicated new objects and new ideas, introducing into English life together with their Latin names: monks, priests, school-masters. Some of these scholarly words became part of everyday vocabulary. They belong to different semantic spheres: names of trees and plant – *elm*, *lily*, *pine*, names of

illnesses and medical treatment words – *cancer, fever, plaster*, names of animals – *camel, elephant, tiger*, names of clothes – *cap, sack, sock*, names of food – *beet, caul, oyster, radish*.

There were also other aspects of Latin influence. The most important of them is the appearance of the so-called “**translation-loans**” – words and phrases created on the pattern of Latin words as their literal translation. For example, the Old English word *Monan-day* for *Monday* is literally translated from Latin word *Lunae dies* “day of the moon”. [1]

The foreign influences on vocabulary in the Middle English period (1100-1500). During the Middle English period, Latin continued to exert an important influence on the English vocabulary. Scandinavian loanwords that must have started making their way into the language during the Old English period became readily apparent in Middle English, and Dutch and Flemish were also significant sources. However the major new influence, and ultimately the most important, was French. The impact of the Norman Conquest on the English language, like that made by the earlier Norse-speaking invaders, was largely in the word stock, though Middle English also showed some instances of the influence of French idiom and grammar. Suffice it to say that, as a result of the Conquest, English acquired a new look. (2)

Here the words which contains the borrowings from French: *catel* – *property*, *porcioun* – *portion*, *departide* – *divided*, *plente* – *plenty*, *mercy* – *mercy*, *thanks*, *cuntre* – *country*, *in pilgrimage* – *abroad, traveling*.

Most of the French terms have continued essentially unchanged in present-day use. The French tincture of our vocabulary, which began in Middle English times, has been intensified in Modern English. [3]

The Early Middle English Period (1500-1800)

The word stock of English was expanded greatly during the early Modern period in three ways. As literacy increased, a conscious need was felt to improve and amplify the vocabulary. As English speakers traveled abroad, they encountered new things that they needed new words to talk about. And as they traveled, they increasingly met speakers of other languages from whom they borrowed words. [6]

During the Renaissance, an influx of Latin and Greek words was associated with a vogue for **inkhorn terms**, so named from the fact that they were seldom spoken but mainly written (with a pen dipped into an ink container made of horn). The influence of the Classical languages has remained strong ever since. French also continued to be a major source of loanwords into English, as it has been from the time of the Norman Conquest until today. In addition, Spanish and Portuguese became significant sources for new words, especially as a result of colonial expansion in Latin America. [4]

Many other languages contributed to the English vocabulary throughout the period. Celtic and Scandinavian continued their influence, but new impulses came from Italian and German—both Low and High, including Yiddish. More far-flung influences were from the languages of Asia, Australasia, Africa, eastern Europe, Asia Minor, and the Americas. [6]

Quite early in their history, the American colonies began to influence the general vocabulary with loanwords from the languages of both Amerindians and other European settlers in the New World. American colonists also changed the use of native English words and exported those changes, sometimes under protest, back to Britain. The first documented use of the word lengthy in the Oxford English Dictionary is by John Adams in his diary for January 3, 1759: “I grow too minute and lengthy.” [2]

Another fascinating example of the social divide between language users of Middle English is shown in nouns denoting different kinds of meats. The English speaking peasants who raised the animals used the Anglo-Saxon words (*swine/pig, sheep, ox, cow, calf, deer*), whereas the French speaking elite, who could afford eating these meats regularly, used the French equivalents (*pork, bacon, mutton, beef, veal, venison*,). The contribution of both Norman and Modern French to English is estimated in about 29% of the current vocabulary. [8]

The Renaissance arrived to England in around 1500 with a burst of literary works being published in Early Modern English thanks to the developments in mass printing. Scholarly research

was written in Latin, as English was considered poor in vocabulary and too crude for expressing abstract ideas. A large portion of such words was originally Latin but entered English through their French manifestation. The education of children, however, was now being carried out in English. This entailed the use of new words from Greek, while Latin continued to be a steady source of vocabulary. From Greek: *democracy, hexagon, monogamy, physics, rhythm, theory*, from Latin: *client, conviction, index, library, medicine, orbit, recipe*. [8]

Key cultural achievements of this period were the first official publication of the Bible in English (the Saint James Bible) and the immense corpus of William Shakespeare's literary enterprise, and that of other writers. Shakespeare contributed a wealth of newly coined and borrowed English words.

From William Shakespeare: *courtship, bedroom, discontent, accused, addiction, amazement, assassination, critic, employer, engagements, savagery, transcendence, urging, watchdog, zany*. [8]

The Late Modern English Period (1800 – Present). American Infiltration of the British word stock.

Because in the course of recent history Americans have acquired greater commercial, technical, and political importance, it is perhaps natural that the British and others should take a somewhat high-handed attitude toward American speech. The truth is that British English has been extensively infiltrated by American usage, especially vocabulary. The transfer began quite a while ago, long before films, radio, and television were ever thought of, although they have certainly hastened the process. [2]

In recent years many other Americanisms have been introduced into British usage: cafeteria, cocktail, egghead, electrocute (both in reference to the mode of capital punishment and in the extended sense 'to kill accidentally by electric shock'), fan 'sports devotee, ' filling station, highbrow, and lowbrow. [5]

At the end summarizing, we can say that the English language is actually a lot different than it was hundreds of years ago. Over a long time, and many wars and invasions, the English language has proven to be a great survivor. It has managed to adapt and evolve with the times, and today has become one of the most commonly spoken languages and the language that unites the world. As the result of its history, English has such a huge vocabulary, larger than any other language on earth.

Bibliography

1. Расторгуева Т. А. *История английского языка*. Изд. 2-е стереотипное. – М., 2003.
2. Algeo, J. *The origins and Development of the English Language*. 6th edition. – USA: Boston, 2010.
3. Robins, R. H. *A Short History of Linguistics*. 4th edition. – London: Longman, 1997.
4. Stockwell, R. and D. Minkova. *English words: History and Structure*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
5. Swan, M. *Practical English Usage*. 2nd edition. – Oxford: Oxford University Press, 1995.
6. Wales, K. *Northern English: A Cultural and Social History*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
7. https://reallifeglobal.com/evolution_of_english_history_words/.
8. <https://www.whitesmoke.com/english-vocabulary-beginnings.html>.

This article deals with phraseology of the English language. Phraseological units play an active role in our speech, language and culture, they make the language and speech more colourful as well as attractive. From time to time they are being developed in every language. And they have different functions being used by the language learners. So, in this article there were defined some main functions of the phraseological units and given the characteristics of these functions.

Key words: phraseological units, function, speech, the English language.

Данная статья говорит о фразеологии английского языка. Фразеологические единицы играют активную роль в нашей речи, языке и культуре, они делают язык и речь более красочным, а также привлекательным. Время от времени они развиваются в каждом языке. И у них есть различные функции при употреблении изучающими языка. Таким образом, в статье определяются некоторые основные функции фразеологизмов и даны характеристики этих функций.

Ключевые слова: фразеологизмы, функция, речь, английский язык.

Бул макала англис тилинин фразеологиясы жөнүндө баяндайт. Фразеологиялык бирдиктер биздин айтымда, тилибизде жана маданиятыбызда активдүү ролду ойнойт, алар биздин тилди жана айтымды өңдүү жана жагымдуу кылат. Мезгил-мезгили менен алар ар бир тилде өнүгүп келе жатат. Жана алардын ар кандай функциялары бар. Ошентип, бул макалада фразеологизмдердин негизги функциялары аныкталып, аларга мүнөздөмө берилген.

Ачык сөздөр: фразеологизмдер, функция, айтым, англис тили.

It is obvious that to achieve the proficiency in learning English one must have knowledge in its pronunciation, grammar and vocabulary. All of them are very important to learn and at the same time each of these categories has problematic points for learners. Let us consider some problems in learning English lexical system, namely, the problems of phraseological units in English.

As language is dynamic, new and new literary as well colloquial expressions appear constantly. Due to such changes, languages become richer in vocabulary. On the other hand, dynamic processes in language challenge language learners to spend a special time for the study of fixed and non-fixed expressions. It is probably fair to say that phraseology as an individual part of linguistics should be carefully and profoundly studied by language learners as phrases, set expressions, idioms as well as fixed sayings are widely used in both written and oral speech in any language, particularly in English.

In general function is a role which an element plays in activity of that structure, part of which it makes. As to phraseological units they have the definite program of functioning which is predetermined by their essence itself as A. V. Kunin puts it [4]. Some functions are constant, i. e. inherent in all phraseological units in any conditions of their realization, other functions are variable, peculiar only to some classes of phraseological units. Communicative, cognitive and nominative functions refer to the constant functions.

The communicative function of phraseological units consists in their ability to serve as a communicative or message means. Communication presupposes a mutual exchange of statements, and message presupposes the transfer of information without a feedback with the reader or the listener. The communicative function is usually connected with the cultural identity of the utterance [2].

The nominative function of phraseological units is their relation to objects of the real world, including situations, and also replacement of these objects in speech activity by their phraseological denominations. The filling of lacunas in the lexical system of the language is characteristic of the nominative function of phraseological units. This function is peculiar to the overwhelming majority of phraseological units, as they do not usually have lexical synonyms. The

nominative function embraces neutrally-nominal and nominal function [4]. **The neutrally-nominal function** is the basic one for phraseological units, e. g. *brown paper*. In realization of such phrases in communication the fact of a designation of the object is important, and not the stylistic use of the phrase. **The nominal function** is also characteristic of semantically transferred phraseological units, such as idiomaticisms and idiophraseomaticisms, but it is not neutral, it is stylistically marked, e.g.: *new broom, desperate remedies, tales out of school, crocodile tears, Pandora's box*, etc.

The function which is closely connected with the nominative one is **the cognitive function**, i. e. the socially-determined reflection of objects of the real world mediated by consciousness, promoting their cognition. The social determinacy is shown in the fact that, though potential phraseological units are created by separate individuals, these individuals are part of the society, and the realization of the cognitive function by them is possible only on the basis of previous/background knowledge. Cognitive and nominative functions are realized within the limits of the communicative function, forming a dialectic unity, and all the other functions are realized within the limits of the given functions. The hierarchy of the functional aspect of the phraseological system is seen in it. [4]

Among **the semantic functions** voluntative (from Latin *voluntas* - will), deictic, resultative, etc. functions are found out. [4]

The voluntative function is the function of will expression, e. g.: *wish smb well* with the meaning of 'to wish good luck, success to smb, to treat smb benevolently': *I wish Jane Fairfax very well; but she tires me to death* (J. Austen).

The deictic function consists in an indication of spatial or time localization of the action, phenomenon, event which is relative to the reference point, relevant within the limits of one or another speech situation. Besides, personal deixis exists: a person, a place or time can be the reference point. According to this fact three types of deixis are singled out: personal, spatial and time ones [9], e.g.: *Time and tide wait for no man; It is too late to lock the stable door when the horse is stolen; Don't swap horses when crossing a stream; Strike while the iron is hot*.

The resultative function consists in a designation of the reason which has caused an action or a condition expressed by a phraseological unit [8], e. g.: *come a cropper* with the meaning of 'to fail, to get to a trouble': *Gerald: I may as well tell you at once that I've had very bad luck. I wanted to make money and I've come an absolute cropper* (W. S. Maugham).

The major function of any unit of language including the phraseological unit is **the pragmatic function**, i. e. purposeful influence of a language sign on the addressee. The pragmatic orientation is peculiar to any text which influences phraseological units used in the text, and that is promoted by their considerable pragmatic potential. Phraseological units strengthen the pragmatic orientation of the text or of its part - a context. From this point of view the sub-types of the pragmatic function are stylistic, cumulative, directive, evaluative and summarizing functions. [10]

The stylistic function is a special, in comparison with the neutral way of expression, purposefulness of language means to achieve a stylistic effect with preservation of the general intellectual content of the statement. The stylistic function realizes connotative features of a phraseological unit in speech [6]. In the language there is only stylistic colouring. The idea about it is given by marks and comments in stylistic dictionaries which, unfortunately, are still far from being perfect. Comparison of a phraseological unit with its variable prototypical combination of words also helps to reveal stylistic colouring.

Developing, on the Russian material, the phraseological theory in its functional-semantic aspect, S. G. Gavrin singles out some functions of phraseological units [2]. These functions are also characteristic of English phraseological units: a) the expressively-figurative function (*pull one's leg; put the cart before the horse*); b) the emotionally-expressive function (*damn your eyes; My foot!*); c) the function of speech concision by omitting some components (*Don't teach your grandmother!* instead of *Don't teach your grandmother to suck eggs!*).

The cumulative function is highly peculiar to proverbs (which are regarded as communicative phraseological units [7]) as they are generalizing the life experience of the people.